Bergensposten.

NR.1 april 2006 9. ÅRGANG

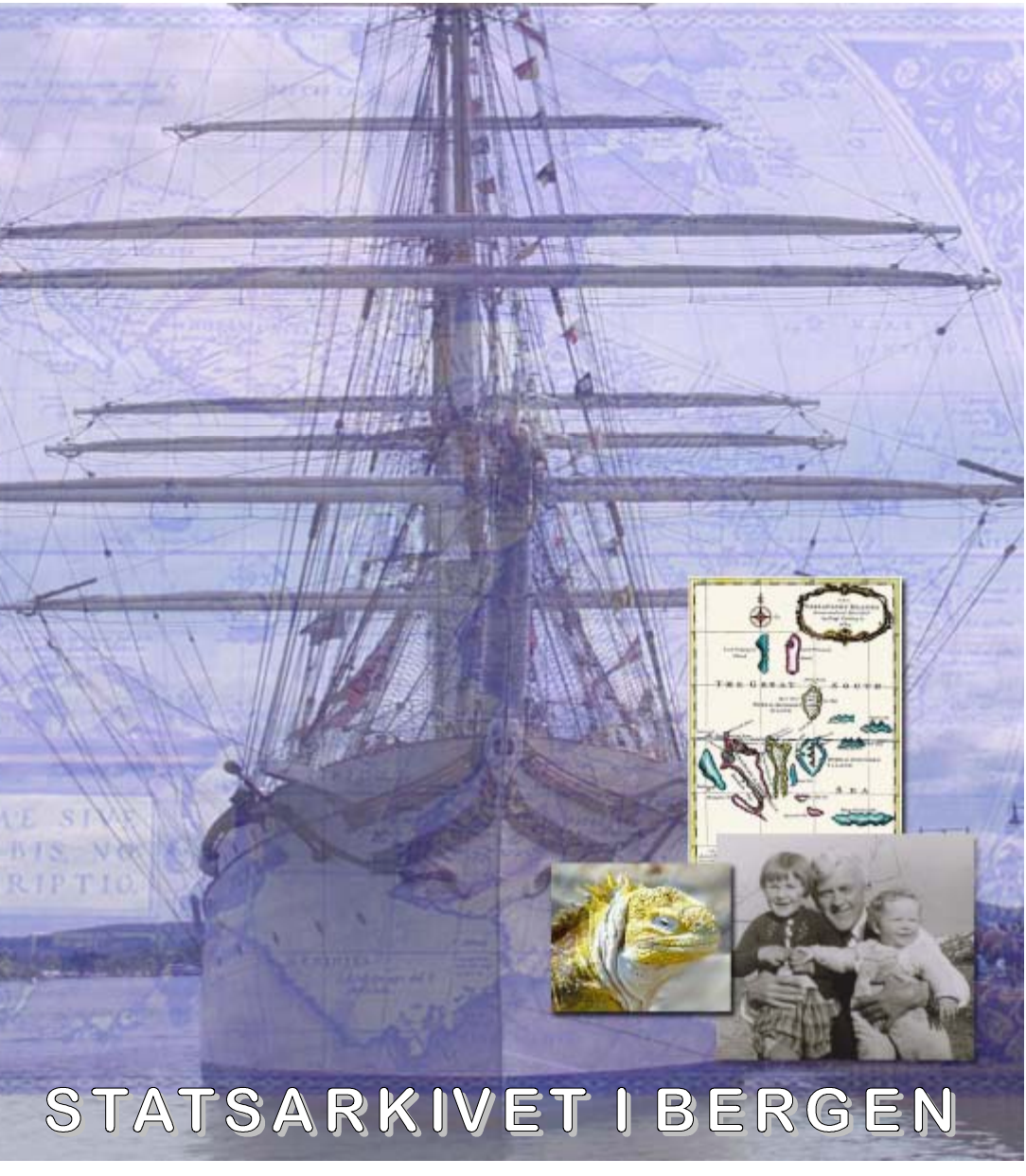

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 11. i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for layout og utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000

ISSN 1501-4436

Omslagsbilde:
Lillian Koehler

Bergensposten.

Innhold

Frå redaktøren 2

Byggesak 3

Brynjulf Fosse 4

Geir Blom: Statens Sjøaspirantskole i Bergen 6

Kirsten Alsaker Kjerland :
Lars Olai og Ingeborg Myrdal. Ein svipptur til Galapagos 13

10967 tingboksider 23

Kirsten Alsaker Kjerland og Ernst Berge Drange : Afrika-Larsen 24

Sogeskrift for Tysnes 2005: Eit farande folk:
Utvandring og langpendling frå Tysnes 35

Bjørn Davidsen: Rovmord i Vossafjella 1698 36

Bjørn Davidsen: Bergens-brannen 1916 40

Dom etter Bergens-brannen 50

Yngve Nedrebø: Digitalarkivet – etter 8 år 54

Frå redaktøren:

Bergensposten 1/2006

Vi opplever stadig at folk kjem innom for å finne ut om det er komme eit nytt nummer av Bergensposten. Det set vi stor pris på, og vi har no gleda av å presentere det første nummeret av Bergensposten for 2006. Vi ser for oss at det i år kjem tre hefter, det første i april, det andre i juni og det siste i november.

Stoffet til Bergensposten kjem dels frå tilsette, dels frå andre som har nær kontakt med Statsarkivet i Bergen, og denne gongen er storparten av stoffet sendt oss frå den utflytta bergensaren Bjørn Davidsen i Arendal, som fortel om Bergensbrannen i 1916 og om eit meir enn 300 år gammal rovmord, og forskaren Kirsten Alsaker Kjerland som skriv om utvandra tysnesingar som fann vegen til Sør-Afrika og Galapagosøyane.

Geir Blom har ordna arkivet etter Bergen sjøguttkole/ Statens Sjøaspirantskole i Bergen som var i drift frå 1961 til 1987, og skriv om arkivet og verksemda ved skulen.

Digitalarkivet starta opp i januar 1998 som eit samarbeid mellom Historisk Institutt og Statsarkivet i Bergen, og har no vore i drift i over åtte år. Då kan det vere på sin plass å summere opp litt. Mykje har endra seg på desse åtte åra, men likevel har det meste gått om lag slik vi hadde rekna med!

Vi takkar bidragsytarane, og vonar at lesarane kan finne litt til underhaldning eller opplysing denne gongen og!

Bergen, 21. april 2006

Yngve Nedrebø

Byggesak i Årstadveien 22

Statsarkivet i Bergen flyttet inn i nybygde lokaler på Årstadvollen 1. juli 1921. Tomten var kjøpt i 1914, og skulle gi anledning til flere mulige utvidelser. De tyske landstridskreftene tok bygningen i 1940, og førte opp flere nye bygg på tomten. Det har gjort det umulig å følge de opprinnelige planene for påbygginger.

I 1993 fikk vi et magasintilbygg i tre etasjer mot østenden av tomten, men det viste seg raskt at utvidelsen fra om lag 6500 til 15000 hyllemeter var knapp, og alt i 2000 tok vi opp spørsmålet om nytt bygg. Slike prosesser krever mye tid, men i 2005 ble det gitt klarsignal til Statsbygg om oppstart, og det siste året har framdriften vært upåklagelig.

Vinteren 2005/2006 ble fire grupper av arkitekter og entreprenører invitert til konkurranse, med innleveringsfrist i slutten av mars 2006. I april er de fire forslagene evaluert, og det nærmer seg tidspunkt for valg av alternativ. Samtidig pågår planarbeid i Bergen kommune, og antikvariske myndigheter har foretatt sine prøvestikk.

Går alt etter planen vil vi kunne se igangsetting av byggevirksomhet tidlig på høsten 2006. Vi venter at det nåværende konserveringsbygget blir revet for å gi plass til et nytt magasinbygg med to underjordiske etasjer, og et tilbygg over bakken med plass til kontorer og konserveringsverksted. Den samlede magasinkapasiteten skal økes til rundt 39 000 hyllemeter.

Det vil også bli ombygging av bygget fra 1921, og vi regner med at det vil komme nytt inngangsparti med universell utforming.

Vi håper at de nye lokalene til Statsarkivet i Bergen er klare til innflytting seint på året i 2007.

Yngve Nedrebø.

Brynjulf Fosse

Arkivkonservator og statsstipendiat Brynjulf Fosse døde 28. mars 2006, 75 år gammel.

Fosse ble født 2. desember 1930 og vokste opp i Edvardsensgate i Sandviken.

Han begynte i bokbinderlære hos L.W. Tornøe A/S i 1948 og tok svennebrev som protokollbokbinder i 1953. Han ble ansatt som bokbinder ved Statsarkivet i Bergen i 1958, og fikk en samlet funksjonstid i stillingen på 35 år.

Fosse deltok i det internasjonale redningsarbeidet i 1969 etter flommen i Firenze 1966 og deltok også på en rekke kurs og konferanser om konservering, og tilegnet seg etterhvert store kunnskaper på området. I 1973 kom han i kontakt med professor Knut Kleve under en kongress i Oxford, og det ble starten på et livslangt samarbeid. Fosse fikk ansvar for å forsøke å gjøre gamle

og forkullede papyrusruller leselige, og utviklet etter hvert en egen metode for å rulle dem ut. Etter hvert ble det mange turer til Italia og Napoli. Papyrene kom fra en villa som hadde tilhørt Cæsars svigerfar og var blitt begravet av aske fra Pompeii i år 79.

I 1976 kunne Fosse flytte virksomheten fra det lille bokbinderiet i Statsarkivet til et nytt og moderne konserveringsverksted i Konserveringsbygget. Der kunne han innrede den mest moderne konserveringsavdelingen i Arkivverket og utvide staben. På det meste arbeidet 7 personer på konserveringsavdelingen.

Fosse var aktiv både i fagforeningen og i konserveringsmiljøet, og skaffet seg mange kontakter både i inn- og utland. I Arkivverket gjorde han seg bemerket for sine store kunnskaper og brede erfaring og ble ofte konsultert ikke bare i konserveringsfaglige, men også andre tekniske og praktiske spørsmål.

Fosse gikk av som arkivkonservator ved Statsarkivet i Bergen i 1993 for som statsstipendiat fullt ut å kunne konsentrere seg om arbeidet med papyrusrullene i Herculanum.

4. april 2006 ble Brynjulf Fosse bisatt fra Håpets kapell

Vi lyser fred over Brynjulf Fosses minne

Tom Myrvold

Geir Blom:
Statens Sjøaspirantskole i Bergen

»Jeg tror ikke det er noen overdrivelse å si at vår sjømannsungdom er den del av vår ungdom som både har minst anledning til å nyte godt av, og som har gjort seg minst gjeldende når det gjelder krav om å få del i de goder samfunnet stiller til disposisjon. På den annen side tror jeg at det heller ikke er noen overdrivelse å si at våre sjøfolk er de som skaffer landet mest fortjeneste pr. arbeidstaker, spesielt valutamessig sett.»[1]

Denne uttalelsen til stortingsrepresentant og skipsreder Alfred Thommesen i Stortingets budsjettdebatt 1960 gir et godt uttrykk for den tidens holdninger til sjømannsyrke. Sjøfartsnæringen var en vekstnæring i Norge etter 2. verdenskrig, og den hadde stor betydning for landets økonomiske utvikling. Fra 1. januar 1950 til 1. januar 1961 steg den samlede tonnasje fra 5,1 til 11 millioner registertonn brutto, og ytterligere 3,4 millioner registertonn brutto var 1. januar 1961 kontrahert.[2] I januar 1946 var det ca. 18000 norske sjømenn ansatt i den norske handelsflåten. 1. november 1960 var det 50916 samt 8559 utlendinger.[3]

En stadig mer moderne og teknisk utstyrt flåte, satte nye krav til sjømennene. Det som kunne bremse veksten og utviklingen av sjøfartsnæringen var manglende rekruttering av kompetente mannskap til skipsfarten. Derfor satte Industri, håndverks- og skipsfartsdepartementet i februar 1948 ned «Utdannelseskomitéen for skipsfarten» som skulle komme med forslag til utbygging og modernisering av sjømannsutdannelsen, og ekstraordinære tiltak for å avhjelpe mangelen på kvalifisert mannskap til handelsflåten.[4]

«Utdannelseskomitéen for skipsfarten»

ga også innspill til utdannelsen av førstereisgutter, og mente denne burde være på elleve uker. Men det var i hovedsak de sjømannsprofesjonene som trengte lengre utdanning det ble satset på å bygge ut kapasiteten for. En del førstereisgutter ble utdannet på skoleskipene, men langt fra nok til å dekke rekrutteringsbehovet.

Først i 1960 hadde Industri, håndverks- og skipsfartsdepartementet utarbeidet en permanent modell for førstereisgutt-utdanningen som kunne dekke rekrutteringsbehovet på 4000 nye førstereisgutter årlig.

For å kunne utnytte skoleskipene maksimalt skulle sjøguttene gjennom en åtte ukers praktisk innføring om bord på disse, mens et tre ukers teoretisk kurs skulle holdes på land. Dette satte krav til å finne passende lokaliteter på land. I første omgang regnet Industri, håndverks- og skipsfartsdepartementet med å få overtatt militære forlegninger fra Forsvarsdepartementet for å etablere skoler i Bergen og Trondheim.[5] I tillegg ble sjøaspirantskoler etablert i Bamle, Horten og Svolvær.

Sjøguttskolen i Bergen

Artikkelen vil videre hovedsakelig konsentrere seg om utviklingen av Sjøguttskolen i Bergen.

I St. prp. nr 1 var militærforlegningen på Garnes nevnt som et egnet sted for Sjøguttskolen. Men da Stortingsmeldingen nr. 58 1960-61 »Om tiltak for å styrke sjømannsutdannelsen og velferdsvirksomheten for sjømenn i en 10-års periode.» ble lagt fram 3. mars 1961, var det Melkeplassen leir som var alternativet.

Nå skjedde ting hurtig. Et utvalg med oppgave å starte opp skolen for førstereisgutter møtte den 22. mars 1961. Tilstede var byråsjef Markus Endresen fra Handelsdepartementet, kontorsjef Lars Bakken fra Arbeidsdirektoratet, kaptein Oscar Hauge fra Skipsfartens Arbeidsgiver Forening, sekretær Arne Fystro fra Forsvarsdepartementet, formann Wernalf Falao fra Sjømannsforbundets avdeling Bergen, skipsreder Th. Gjesdal som Skoleskipets representant, skipsreder August Kjærland jr. som Skipsfartens Arbeidsgiver Forenings representant i Bergen, bestyrer Sigurd A. Gabrielsen fra sjømannskontoret i Bergen, sekretær W. B. Nordgaard som fungerte som sekretær for utvalget. De fem sistnevnte ble oppnevnt til et arbeidsutvalg for opprettelsen av skolen med Sigurd A. Gabrielsen som formann.

Byråsjef Endresen ledet møtet og skisserte opp det som skulle være arbeidsutvalgets oppgaver. Disse var å ombygge og innrede bygningene, utarbeide undervisningsplan, fremme forslag på lærekrefter og bestyrer for skolen. Men man måtte hele tiden ha skolens hensikt for øye under planleggingen, nemlig å kunne skaffe en jevn tilgang på førstereisgutter til skipsfarten.[6]

Første møte i arbeidsutvalget var

allerede 23. mars 1961. Det var viktig for utvalget å jobbe hurtig for å få startet opp skolen. Den opprinnelige planen var å ha den ferdig til august 1961 da et kull var ferdig med den praktiske opplæringen på skoleskipet Statsraad Lehmkuhl. Imidlertid var det flere skjær i sjøen for oppstarten.

Melkeplassen leir var blitt etablert av tyske soldater under andre verdenskrig i 1941/42. Etter krigen var bygningene blitt benyttet til befalsskole. Den bygningsmessige standarden stod imidlertid ikke i forhold til det som ble krevet av internat og skolebygninger på 1960-tallet. Derfor måtte det blant annet søkes om dispensasjon for å kunne ta bygningen i bruk til dette formålet. Leiren lå både i Laksevåg og Bergen kommuner slik at søknader og godkjenninger måtte gjennom to kommunale prosesser. Disse prosessene dro ut og man kan ane en viss irritasjon hos arbeidsutvalgets formann Sigurd A. Gabrielsen.

Departementet hadde bevilget 350.000 kroner til opprustning av bygningen, men arbeidet hadde i hovedsak et preg av dugnadsånd. Malerarbeidet, vindusreparasjoner og installering av utstyr ble utført av elver fra «Statsraad Lehmkuhl» før innflytting og senere av skolens egne elever. Når skolen overtok en lagerbygning fra forsvaret bygget sjøaspirantene den om til gymnastikksal og et vannbasseng fikk overbygg og ble innredet som svømmehall.

Den 10. november 1961 ble skolen uoffisielt åpnet da 70 gutter ble flyttet over fra Statsraad Lehmkuhl, og den 24. november 1961 ble skolen offisielt og høytidelig åpnet. NRK hadde vært tilstede ved innrykket til det første kullet, og det sendt innslag både i Dagsrevyen og i radio. Ukerevyen filmavisen lagde også reportasje fra Sjøguttskolens første dager.

Ved åpning hadde skolen en internatkapasitet på 180 elever.

Allerede i 1962 begynte man å utvide kursene i land på bekostning av tiden på skoleskipet. Begrunnelsen for dette var at man da kunne bli bedre kjent med aspirantenes sosiale og arbeidsmessige ferdigheter, og på denne bakgrunn kunne skille ut dem som ikke egnet seg som sjømenn. Ganske raskt kom altså et kvalitetskrav inn i opplæringen.

Som en bonus fikk de 10-15 guttene som gjorde det best på kurset reise til USA og mønstre på der. Dette var ikke bare en gulrot for aspirantene, men også viktig for rederne som var sikret en pålitelig påmønstring, noe som tidligere kunne være et problem og føre til forsinkelser og økte kostnader.

Etter man hadde lagt de første årene bak seg, begynte skolen å utvikle seg mot å kunne tilby et videre kursspekter. Blant annet kurs for bysseaspiranter, motormann og reparatøraspiranter, arbeidsledelse og brannvern for toppoffiserer.

I 1967 begynte man å diskutere om skolen burde å en annen beliggenhet. Plasseringen på Melkeplassen var jo i første omgang tiltenkt å være en midler-

tidig løsning for å kunne få til en hurtig oppstart. Nå begynte vedlikeholdsproblemene å tilta. Dessuten var plasseringen lite hensiktsmessig siden skolen ble inneklemt av store boligblokker og det var langt til sjø. Departementet antydet at saken om etablering av ny skole kunne komme opp i 1973, men skolens ledelse var tydelig utålmodig og ønsket en hurtig avklaring på dette spørsmålet. De mente skolen burde utvikle seg fra å drive med kvantitet til å satse mer på kvalitet da elevene etter hvert forventer lengre og mer spesialiserte kurs.

Fjell kommune kunne stille tomt til disposisjon for nybygging av skolen på Bildøy. Skoleledelsen satt med denne tomten på hånden i mange år i håp om at det skulle bli fortgang i nybyggingsplanene, men til slutt måtte de si den fra seg da tilsagn og nybygg trakk ut.

Fra august 1971 hadde Sjøguttskolen en egen øvelsebåt «Sjøgutten» som ble gitt som en gave fra Bergen Rederiforening.

I 1973 begynte skolens ledelse å vurdere å utvide kursene til fem og ti måneders kurs da det ble ansett som vanskeligere å få plassert de med kun tre måneders kurs i handelsflåten. Dette var en nasjonal tendens. De første fem månederskursene for sjøaspiranter og skipsmekanikere ble startet opp i 1976.

På grunn av kursenes utvidelse og behovet for flere lærere ble det fra skolens og departementets side vurdert og overføre skolen til fylket. Disse planene ble lansert i 1975. Den gradvise utvidelsen av kursene til å bli ti måneders og dermed et videregående grunnkurs førte skolen nærmere et samarbeid og finansiering gjennom fylkets videregående opplæring. Grunnkurs i skipsmekanikerlinje og nautisk linje ble utarbeidet og godkjent som prøvekurs under Forsøksrådet fra høsten 1977. Disse kursene ble senere slått sammen til kurs i sjøfartsfag. Samtidig ble det igangsatt kurs for verneombud. Det ble også igangsatt et to måneders sjøaspirantkurs for elver som allerede hadde utdanning fra yrkesskolen.

Denne utviklingen av nye kurs og kurslengder reflekterte utviklingen innen skipsfarten. Rekruteringsbehovet som hadde vært en av begrunnelsene for opprettelsen av skolen var ikke lenger prekært. Skipsfarten var i stedet begynt å etterspørre mer utdannet personell. Og kursene fra Sjøguttskolen kunne ses som begynnelsen på en lengre utdannelse for dem som ønsket seg inn i sjømannsyrke.

I 1978 tok departementet et initiativ til at skolen formelt ble overført til fylket og at forhandlinger om dette ble innledet.

Fra 1980 ble det klart for skoleledelsen at skolen i tillegg til de ordinære kursene for sjøaspiranter også måtte satse mer på kursvirksomhet rettet mot rederiene og mot offshore sektoren. Dette ble for eksempel materialisert gjennom at skolen i samarbeid med NSFI og rederiene BDS, Odfjell, Westfall-Larsen satte i gang et to ukers kjemikaliekurs for personell til kjemikalieskip. Hvor rederiene var med

og investerte i det nødvendige utstyr.

I 1981 var forhandlinger med fylket om overtakelse av skolen blitt ført. Fylket ønsket imidlertid ikke å overta skolen fordi standarden var for dårlig. Departementet ønsket ikke å bruke penger på opprustning. Skolen fikk gå så lenge det gikk, siden ble det fylkets oppgave å sette i gang kurs andre steder.

Bergen kommune ønsket å beholde skolen og ønsket å stille tomt til disposisjon. Styret i Bergen Rederiforening ga utrykk for næringens behov for sjøaspiranter og støttet skolens administrasjon og styre i at skolen måtte moderniseres og utbygges. En annen lokalisering for skolen som ble drøftet var i tilknytning til øvelsesenteret i Sund, men dette ble frarådet fra styret side da de trodde det ville svekke rekrutteringen.

Så sent som i 1983 var det fortsatt håp for en ny skole og et arbeid med å utarbeide en grovskisse og kostnadsoverslag for de forskjellige alternativene ble igangsatt. Bergen Rederiforening var villig til å yte et fem års rente- og avdragsfritt lån på en million kroner når et bindende vedtak om nybygg fra staten eller fylket forelå. Dette for å være behjelpelig med å få fortgang i prosessen om et nytt skolebygg.

Til tross for at ny lokalisering og utbygging av skolen forble uavklart, fortsatte skoledriften å utvikle seg. Skolen prøvde hele tiden å tilby de kurs som ble etterspurt. Og det ble blant annet igangsatt arbeidsmarkedskurs i regi av Arbeidsformidlingen.

For skoleåret 1984/85 hadde skolen følgende klasser og kurs: Fire klasser grunnkurs i sjøfartsfag, to klasser grunnkurs i kokkefag, en klasse skips- og sikkerhetskurs, en klasse halvårig arbeidsmarkedskurs, samt fire ukers skipsmekanikerkurs og fire ukers forkurs nautisk linje i regi av Arbeidsformidlingen.

Den økte søkningen til det ettårige grunnkurset i sjøfartsfag hadde på dette tidspunkt redusert og fortrengt behovet for de opprinnelige tre måneders kursen for sjøaspiranter, da det lengre kurstet ga størst mulighet til å få hyre. Det som var igjen av kortere kurs var rene sikkerhetskurs som ble flyttet til øvingsanlegget i Sund høsten 1985. Det ble da diskutert hva den ledige kapasiteten skulle brukes til, og det ble foreslått flere kortere skipspesifikke spesialiseringskurs.

Høsten 1985 hadde Utdanningsdepartementet tatt kontakt med Hordaland Fylke for å forhøre seg om de kunne overta grunnkursene i sjøfarts og kokkefag fra skoleåret 1986/87. Dette var gjort uten at noen i tilknytning til Sjøguttskolen var blitt informert. Rektor fikk dette bekreftet i et møte med departementets representant i november 1985, og konkluderte med at det da ikke ville være mye igjen av skolens kursvirksomhet.

Staten hadde begynt prosessen med nedbyggingen og avviklingen av skolen. Hordaland fylke overførte ett

grunnkurs i sjøfartsfag til Rubbestadneset yrkesskole fra høsten 1986.

Den 23. april 1986 var skolens ledelse i møte med departementet og fikk der opplyst at skolen var planlagt nedlagt fra 1. januar 1987. Departementet begrunnet sin avgjørelse med at utdanning på Sjøguttskolens nivå etter lov om videregående opplæring som trådte i kraft i 1976 skulle høre inn under fylkeskommunen. Sjøguttskolene var blitt overført til sine respektive fylker med unntak av de i Borge og Bergen. Skolen i Bergen ønsket fylkeskommunen ikke å overta da skolestyret så den lite tjenlig for undervisningsformål og tilsvarende undervisning kunne drives ved fylkets videregående skoler. Sjøguttskolen hadde fått en utsettelse mens man ventet på at det regionale øvingsanlegget i Sund skulle stå ferdig, men nå når det var etablert, var forutsetningene til å opprettholde skolen ikke lenger tilstede.[7]

Den 28. april 1986 holdt skolens ledelse orienteringsmøte for de ansatte om nedleggingsforslaget. Styret og de ansattes organisasjoner bestemte seg for å kjempe for skolens videre eksistens. Ledelsen skulle tilskrive fylkets stortingsrepresentanter for å få saken grundig belyst før Stortinget eventuelt besluttet et nedleggingsvedtak. I brev til Stortinget en uke senere prøvde styret å framheve skolens fortsatte eksistensgrunnlag med å framheve den fleksibilitet skolen i hele sin eksistensperiode hadde vist til å kunne opprette å tilby de kurs som det maritime miljø hadde etterspurt. For tiden mente de at dette gjaldt behovet for maritimt spesialiserte kurs såkalte perfeksjoneringskurs for ledige sjøfolk innen ulike fagområder. En kursvirksomhet som skolen var kommet godt i gang med. Kompetanse som også kunne komme til anvendelse inne oljeindustrien. De pekte spesielt på malings- og korrosjonskurset med henblikk på at rust kostet det norske samfunn ti milliarder kroner årlig og de store vedlikeholdsoppgavene installasjonene i Nordsjøen ville kreve.

Den 11. juni fikk skolens ledelse melding om at de kunne ta opp elever også for skoleåret 1986/87. Imidlertid hadde de fått så få søknader om opptak på dette tidspunkt at de måtte annonsere skolens kurstilbud på nytt og forlenge opptaksfristen.

Dette var bare en midlertidig utsettelse i forslag Stortingsproposisjon nr. 1 for 1986/87 ble det fastslått at Sjøguttskolen skulle nedlegges fra 1. august 1987.

Da det var klart at skolen skulle nedlegges måtte skolens båt »Sjøgutten» tilbakeføres til giveren Bergens Rederiforening i henhold til gavebrevets statutter.

Ved nedleggingen hadde skolen tolv fulltidsansatte hvorav to hadde vært ved skolen siden starten, og ti deltidsansatte og ansatt på engasjement.

Avslutning

Sjøguttskolen var fra begynnelsen en

statlig skole. Skolen ble opprettet fordi staten hadde en egeninteresse av å sørge for en jevn og god rekruttering av norske sjømenn til skipsfartsnæringen. En næring som skaffet landet gode inntekter som sørget for ytterligere velstand og vekst.

Fram til 1975 drev skolen med tre måneders sjøaspirantkurs fordelt på bysse, dekk og maskin. Elevene til disse kursene kunne komme, og kom gjerne rett fra grunnskolen. Meningen med disse kursen var å gjøre aspirantene rustet til det livet de ville møte om bord på skipene, og gjøre overgangen fra landlivet til sjølivet lettere. Men skipsnæringen utviklet seg og skolen ønsket å følge med i utviklingen å kunne tilby den kompetanse skipsnæringen etterspurte. Derfor begynte skolen å utvide kursene både i innhold og lengde. De fikk mer preg av den yrkesrettede opplæringen som fant sted i den videregående skolen. Og videregående opplæring var fylkets oppgave. Dermed havnet Sjøguttskolen mellom barken og veden som også styret uttalte det. Da skolen korrigerte seg tilbake til opprinnelig oppgave og opprettet sjøaspirantkurs for elever med yrkesskolebakgrunn fra 1977, var ikke lenger behovet for aspiranter til skipsfarten lenger prekært. Nye og for nasjonen mer lukrative næringer var under utvikling og krevde innsats og Sjøguttskolen klarte ikke å posisjonere seg i forhold til dette. Da fylket heller ikke ville ta over driften av skolen på grunn av at den var slitt og krevde store resurser for å moderniseres, måtte det gå mot slutten for Sjøguttskolen og den ble offisielt nedlagt 1. august 1987.

Den kom seg egentlig aldri ut av den midlertidighet som den ble opprettet i.

---

1 St. tid. 1960 s. 797f
2 St. meld. nr. 58 1960-61 s. 4
3 St. prp. nr. 1 1954 Industridepartementets budsjettforslag s. 19 St. meld. nr. 58 1960-61 s. 4
4 Innstilling 19. juli 1950 og 15. juni 1952
5 St. prp. nr. 1 1954 Industridepartementets budsjettforslag s. 17
6 Boks Da1 Protokoll for Møte i utvalget som skal ta seg av »Melkeplassen» som skole for førstereisgutter.
7 Skriv fra KUD 28.04.1986

Kirsten Alsaker Kjerland :

Lars Olai og Ingeborg Myrdal. Ein svipptur til Galapagos

Ein oktoberdag i 1886 spaserte den 34 år gamle Cecelia Hansdotter Lunde frå Elvastølen i Lundabygdo til folkjet sitt på Katteland. Ho ville be ei eldre ugift syster hjelpa til i barnedåpen ho snart skulle laga til for den fire veker gamle sonen sin. Cecelia hadde travle dagar. Ikkje berre hadde ho blitt mor for tredje gongen, saman med den to år eldre ektemannen sin (Ole Johannesson Lunde) hadde ho i lengre tid streva med å få sett opp nytt bustadhus, kombinert med landhandel, på Elvastølen.

Ho kjende seg truleg rett og slett klein. Vel heimkomen denne oktoberdagen byrja ho å kasta opp blod, og få dagar etter, anda ho ut. Tilbake stod ein ektemann med ansvar for ungar, hus og handel. Utan god hjelp frå systera Martha, som straks flytta til Elvastølen, ville livet blitt mykje tyngre.

Den nyfødde, morlause guten, fekk namnet Hans etter morfar sin. Som liten tedde han seg heilt sikkert som ungar flest. Han skal ha vore svært glad i faster si, og som den yngste i flokken hang han sikkert lenge i stakkane på henne. Både han og syskena (Ovidia fødd 1881 og Johannes Martin fødd 1884) måtte heilt sikkert gå til hende både heime og på buo hos faren så snart dei var store nok til å ta i eit tak.

Borna til Cecelia Hansdotter og Ole Johannesson Lunde: Ovidia f. 1881, Johannes

f. 1884 (t.v) og Hans f. 1886.

Som vaksen gjekk Hans i faren sine fotefar. Fyrst gjekk turen til Bergen der han vart butikklærling. Så til hovudstaden der han fekk arbeid som ekspeditør i ein manufakturhandel. Først i 1931, 45 år gamal, kom han heim til Lundabygdo for å driva buo på Elvastølen saman med faren. Då Ole J. Lunde gjekk bort i 1934, overtok Hans handelen. Fyrst aleine, så saman med den 16 år yngre kona si, Cecilia Larsen. Med henne fekk han sidan to born. Grete, fødd 1936 og Hans, fødd 1940.

No tenkjer nok ikkje dei som framleis hugsar Hans O. Lunde først og fremst på handel. Tankane går heller til spel, teater og song. Norolf Henriksen viser i stykket «Ungdomsliv på 1940-talet» (sjå TYSNES den 1. april 2004) at Hans gjerne sjølv tok i eit tak, og ikkje minst – klarte å inspirera andre til kunstnerisk innsats. Når brordotter hans (Cecelia Lunde Donoghue, f. 1912) fortel om kva rolle Onkel Hans spela då Lunde Ungdomshus opna i 1930, forstår me straks at dette var ein kapasitet som det manglar sidestykke til på Tysnes:

Jeg var med i skuespillet. Harald Hagestad og jeg spilte kjærestepar.

Onkel Hans spilte bestemor. Han spilte også et lite stykke som het «Fanten og Kjerringa» og sang «O Sole Mio». Onkel Hans var litt av en profesjonell skuespiller og sanger og hadde sunget opera ved Det Kongelige Teater i Oslo.

Men soga om den uvanlege Hans O. Lunde stoggar ikkje her. Ein gong – fordi han var heilt blakk – måtte han spela og syngja seg frå kyst til kyst på det nord-amerikanske kontinentet. Dessuten var han ein av om lag 100 nordmenn som midt på 1920-talet bestemte seg for å utvandra til Galapagos i Stillehavet.

Resten av denne teksten skal dreia seg om nett det. Den soga fortel sonen, i heller korte ordelag, slik:

Planen var at far skulle starta landhandel på Galapagos. Under overfarten var dei livredde for at båten skulle forlisa. Dei reiste jo i ein sementklump som ville søkkja som ein stein hvis den sprang lekk. Skuffelsen var stor då dei kom fram og oppdaga at ingenting stemte med det dei hadde blitt forespeila. Dei følte seg svindla, og far omtala Harry Randell som ein svindlar. Alle sparepengane, ca. kr. 27.000, gjekk tapt.

Galapagos-utfarten frå Noreg var reine lureriet. Kreative entreprenørar framstilte øyane som eit stillehavsparadis med palmekransa strender, noko som i røynda stemte svært dårleg. Sjølv om det berre var eit hundretals nordmenn som til sist vart med på «lureriet», sa på 1920-talet fleire tusen seg viljug til å reisa. Ei tid herja den reinaste galapagosfeberen gamlelandet.

Sjølv om det finst mengdevis av lesestoff om utvandringa til Galapagos, held eg meg i denne artikkelen mest til Stein Hoff si bok DRØMMEN OM GALAPAGOS: EN UKJENT NORSK UTVANDRERHISTORIE, frå 1987. Dette er ei nøktern, faktaorientert og informativ bok. Den einaste av dei mange som har fulle detaljar om båtane som sette over havet, samt mannskaps- og passasjerlister.

Hans O. Lunde med kona Cecilia og dottera Grete, 1939/1940.

Hans O. Lunde var andelsinnehavar og passasjer på motorskipet «Albemarle».

Båten var ein Fougner-bygd betongbåt tilverka på Greaaker Betongskipsbyggeri på Moss i 1919. Eit av dei første norske ferrosementskipa bygd og sertifisert for oversjøisk fart. Den hadde ei register-vekt på 728 tonn og var 51,5 meter lang. Motorkraft fekk den frå to Bolinder dieselmotorar à 91 HK.

Berre to år etter at båten kom til Galapagos, seinhaustes 1926, sokk den som ein stein. Då hadde nordmennene for lengst selt den til havnemyndigheitene i Colombia.

Galapagosøyane

Galapagosøyane (13 større og ei rekkje små stillehavsøyar) ligg 1000 kilometer rett vest for Ecuador. Sjølv om øyene ligg like under ekvator, fører kalde peruanske straumar til at området har ein heller låg temperatur. Ved første augnekast er det heller ikkje mykje som gjev Sydhavsassosiasjonar her. Kysten er prega av lava og vassmangel. I staden for palmar finn ein kaktusar

og turt buskas. Inne på dei største øyane, i åssidene og på slettene, regnar det ein del, og det er i desse områda ein i dag finn den fastbuande befolkninga.

Då øygruppa vart oppdaga av europearar omkring 1530, var den ubebudd. Tre hundre år etter, i 1832, annekterte Ecuador Galapagos. Då budde det om lag 250 menneske der. Snart, fordi ecuadorianske myndigheiter sende brysomme straffangar og prostituerte dit, auka folketalet dramatisk. Ikkje heilt uventa førte dette snart til kaos, kriminalitet og flukt attende til fastlandet. Då ei gruppe skandinavar i 1880-åra byrja fatta interesse for øygruppa, var den nær på folketom. (Dette bestemte koloniseringsforsøket stranda. Mellom anna fordi myndigheitene krov at nordbuarane tok equadoriansk statsborgerskap).

I seglskutetida vart farvatna rundt Galapagosøyane rekna som særdeles fårlege. Det fekk mannskapet på den tremasta norske barken «Alexandra» av Kristiania dyrt erfara i 1907: I heile 160 døgn dreiv dei kvilelaust rundt øyane. Då kapteinen til sist, grunna matmangel, såg seg nøydd til å forlata skuta og ta seg i land saman med mannskapet, førte dette til ein lang robinson crusoe

liknande periode. Sjølv om dei vart redda, tok kapteinen det heile som eit stort nederlag. Vel heime på norsk jord takka han sjøen farvel for godt og nekta å snakka om den ulykksalege hendinga.

Det gjorde derimot mannskapet, og ein av tilhøyrarane som let seg storleg fascinera var Olaf Eilertsen fra Larvik. Han las etter kvart alt han kunne koma over om Galapagos, og då han fekk kontakt med Noregs konsul for Ecuador, August F. Christensen frå Sandefjord, byrja planene om å gjera øyene til mål for norsk utvandring å ta fast form.

Planen krevde kapital, og utan hjelp frå far til August F. Christensen, Chr. Christensen, ville truleg alt ha stranda. Sistnemnde var rik, hadde sterke interesser i shipping, var ein banebrytar innan moderne kvalfangst og eigar av

verdas første flytande kvalkokeri. Norsk kvalfangst var i ekspansjon, og me må rekna med at Christensen senior såg for seg at satsinga ville løna seg.

Kva med litt gratis arbeidskraft og eit par hundre mål tropejord?

Sjølv om August F. Christensen fekk lov av ecuadorianske styresmakter til å bruka ei av Galapagosøyene under ecuadoriansk flagg alt i 1914, gjekk det heile ni år før han kunne be ærlige nordmenn melda frå om dei kunne tenkja seg 200 mål jord og skattefritak i ti år. Ja, og kva med fri rett til jakt og fiske? Eit seks siders informasjonshefte der det vart teikna eit særs positivt bilete av ei paradisisk øygruppe med eit vell av uutnytta ressurser på jordbruks, havbruks og mineralsida, vart distribuert vidt. Vidare stod det å lesa at øyane – etter at Panamakanalen hadde opna for trafikk i 1914 – hadde eit stort turistpotensiale. Der og då var dette det reinaste luftslott. I ettertid må dette derimot kunna karakteriserast som svært framsynt. Det bur i dag 18.000 fastbuande på Galapagos. Kvart år vitjar 60.000 turistar øyane. Kvar og ein av desse må betala ein kraftig neve amerikanske dollar, kontant, før dei får lov å stiga i land.

No var dette informasjonsheftet verken det første av sitt slag, ei heller den einaste grunnen til den sterke norske interessa for Galapagos tidleg på 1920talet. Ei mengd nordmenn var på leit etter alternativt utvandringsmål etter at nord-amerikanske myndigheiter begynte med ein heller restriktiv innvandringspolitikk. Dessutan vart mange nordmenn oppmuntra av ei gruppe unge, norske journalistar, som i svært romantiske ordelag produserte ei mengd med avisartiklar om «tropeøyana».

Journalistane kom til Galapagos i 1922. I tre månader levde dei i sus og dus som gjester hjå den velståande Manuell Agusto Cobos; etterkommar etter ein spansk adelsmann som hadde budd på øyane sidan 1869. Dei rapporterte heim om plantasjar og sukkerfabrikk driven ved hjelp av gratis arbeidskraft (straffangar frå fastlandet). Om store, nesten gratis, jordområde, om hordar med ville husdyr (oksar, kyr, hestar, esel, gris og geit) og om eit rikhaldeg hav der det fanst kval, sel, hummar, perleøsters og sagabbor. Dei kunne fortelja at kvinnene på øyane var vakre, og at det rådde stor fridom for den einskilde. Deira forklaring på kvifor så få ecuadorianarar hadde slått seg ned på Galapagosøyane, var at det framleis var rikeleg med plass på fastlandet.

Feber, ferd og fakta

I mai 1925 la den første norske båten (skonnerten «Floreana») med 20 mann om bord i veg. Inngangsbilletten i foretaket var 3000 kroner. Kvar og ein hadde ei kontraktsfesta månadsløn på 185 kroner og ei kontraktstid på 1,5 år.

Alt verka godt planlagt. Om bord var det 300 tonn med utstyr og varer: Trelast til eit hovudhus, ein dampmaskin med generator, kjelar, tankar og fat med

olje, parafin og bensin. Det fanst utstyr til eit kaianlegg, to motorbåtar, skjener med traller, 3000 meter vannrøyr, dynamitt, reiskap, våpen og ammunisjon. I tillegg til dette kom proviant, medisin, 400 bøker, ei flaggstong og eit krokketspel. Mellom dei 20 var det ein elektroingeniør, ein rekneskapsførar, ein fiskar, ein lærar, samt ein kar med hotellerfaring.

Lenge før avreisa var det klart at 10 av nordmennene skulle ha med bygging og utstyrsinstallasjon å gjera, resten skulle arbeida på ein båt som skulle setjast inn i fast rute mellom Ecuador og Galapagos. Fraktoverskotet skulle setjast inn i ulike føretak på øyane. På sikt skulle dei satsa på kvegdrift og fiske, tobakk og kaffeplantasjar, kvalfangststasjon, hermetikkfabrikk og landstasjon for skipsfart.

Overfarten tok 57 døgn, og velkomsten var av det aller beste slaget. Den var det Manuell Agusto Cobos (mannen som få år tidlegare hadde teke så godt imot dei unge norske journalistane) som stod for. Han ordna til fest og sytte for omvisning. Litt etter litt fekk nordmennene tilvist kvar sitt stykke jord, og i god norsk ånd gav dei eigedommane sine, samt omkringliggande oddar, bukter og toppar, nye navn som minna om landet dei hadde reist frå.

Arbeidet med å etablera det som gruppa trong for å bu og leva starta straks. Snart var løyvet om ein kvalfangststasjon også godkjent av styresmaktene. Fritida bruka dei på krokket, skytekonkurransar og kortspel.

Trass den gode starten, dukka det snart opp skjær i sjøen. Telegrafen fungerte ikkje, og dei kjende seg isolerte. Snart viste det seg at fraktprosjektet ikkje kasta mykje av seg; først og fremst fordi varestraumen berre gjekk frå fastlandet til øyane. Utan inntekter måtte dei til å knipa inn på tobakk, smør og mjøl. Snart vart så vassforsyningane kritiske, og før 2/3 av kontraktstida var gått ut, snudde dei første nordmennene Galapagos ryggen. Då det viste seg at selskapskassa var så tom at dei ikkje hadde råd til å satsa på eit høveleg kvalfangstfarty, reiste enno fleire.

Heime i Noreg var det svært få som visste dette, og då det i januar 1926 dukka opp avisannonsar som inviterte 30 nye utvandarar til Galapagos, melde heile 1.200 norske interessentar seg. Så overveldande var interessa at selskapet kjøpte inn to farty («Ulva», som var ein tremasta slettopp-skonnert på 550 tonn d.w., og den noko større «Alatga» på 650 tonn d.w.).

Til sist kunne nesten 90 personar gjera seg reiseklare. Pressedekninga var voldsom, og ein del norske produsentar nytta ved avreise sjansen til å skaffa seg litt gratis reklame: Oslo Seglduksfabrikk leverte seglduk til begge båtane. A/S W. Jordan gav alle om bord ulike slags børster, og Freia Sjokoladefabrikk baud på kakao til lang tids bruk.

Opplegget denne gongen var nokså identisk med den første: For å bli aksjonær måtte kvar og ein skyta inn 3000 kroner. Alle vaksne om bord hadde fast avtale om månadsløn, i tillegg til ein

tidsavgrensa kontrakt. Vel framkomne skulle dei ha rett på eit stykke jord. Begge selskapa var innretta mot å satsa på hermetiseringsverksemd. Difor hadde dei med seg ein heil Hermetikkfabrikk og ein stavangerkar med røynsle frå norsk så vel som russisk hermetikkindustri.

Begge gruppene fekk tidleg problem, ikkje minst «Alatga»-følget som kom i eit flatbotna farty; ein svært dårleg seglar. I tillegg var motorane upålitelege. Grunna alt dette opplevde dei 42 om bord sterk proviantrasjonering og forseinking inn til Panama. Gleda over å vera framme avtok også snart: For å få passera kanalen vart dei tvungne til å dekka gjeld for «Ulva». Stemninga var laber, reisekassa tom, og snart gjekk alt frå vondt til verre. Under ein forrykande storm fekk båten store skadar og for å betala for utbetringa av desse i Panama, måtte båten selgjast. Då den siste rekninga var betalt, stod kvar andelsinnehavar att med 150 Dollar i neven. Dei fleste gjorde vendereis, berre fire av dei 42 på «Alatga» enda opp på Galapagos.

På mange måtar gjekk det likevel godt for dei som kom på «Ulva» og dei fire frå «Alatga». Det til trass for at løyva som arrangørane hadde lova å ordna med ecuadorianske styresmakter ikkje var i orden då dei kom fram, og øya dei hadde fått tilvist var på ingen måte folketom. Men etter kvart kom då desse løyva og det viste seg dessutan at minst ein av dei fastbuande var hyggeleg og imøtekommande. Med 15 års fartstid på øya hadde han ikkje uventa mangt eit nyttig tips til nykomlingane. Dessutan var førekomstane av ferskvatn overraskande gode, og selskapskassa fekk eit nyttig tilskot då den ecuadorianske marinen kjøpte «Ulva». Sju mindre bolighus vart snart reiste, kai og hermetikkfabrikk ført opp. Etter berre to månedar kunne dei by fram hermetisk skilpadde på boks.

«Albemerle»

Berre få måneder etter at «Ulva» og «Alatga» hadde lagt frå kai, gjorde eit nytt reisefylgje seg klart. Denne gongen la 78 personar i veg. 55 var reine andelsinnehavarar, dei resterande (kvinner, barn og andre familiemedlemmar) reiste som regulære passasjerar og betalte einvegsbillett.

Ein av Hans O. Lunde sine medreisande på «Albemerle» var lærar Einar Austlid. Han førte dagbok under heile overfarten og slik skildrar han stemninga like før og etter avreise:

Endeleg kastar «Albemerle» loss. Vi kan mest ikkje tru det. Kaia er fullpakka av folk, vener og slektningar, nysgjerrige og dagdrivarar. Pakkar og blomar haglar over båten. Rop og lått, gode ynskje og saftige vitsar høyrest. Der er viftande lommetørkle, svingande hattar og farvelrop så lenge vi er synlege frå land. Ingen gråt, knapt ei tåre. Vi stundar ut. Vi kjenner det som ei bør er stege av oss då den javne motorkakkinga tek til, og båten stemmer ut. Ja no ber det for alvor ut mot fra-

Pappa Hans med borna Grete og Hans i 1941.

mande kystar. Det er kveld og mørkt. Lanternene kastar blanke, skjelvande lysstrimler over fjorden. Det skvalpar mot skipssida. Det er natt. Himmelen er oversådd med stjerner. Vi står ved rekka og stirrar ut i natta. Skal vi verkeleg forlata gamle Noreg for godt, og slå oss ned på ukjente øyar langt ute i Stillehavet? Det er ingen tvil. Motorane kakkar og går, og havet ligg endelaust framfor oss.

Eg er trøytt og går og legg meg. Lasterommet er delt på langs, i to like rom, det eine for ugifte mannfolk, det andre for ektefolk og barn. Eg høyrer til ungkarsrommet. Køyane går i to høgder langs veggen. Her spelar dei kort, trekkspel, fele, gitar eller syng og gaular…eit syndeleven. Kanskje det er tunge tankar og sakn dei vil døyva, kven veit. Eg legg meg og blundar. Eit barneskrik skjer gjennom veggen. «Å Gud, så heimekoseleg!» seier ein to meter lang ålesundar, han er gift og har foto av kona si på køyveggen. Originalen er ikkje med …

Dei var på veg til eventyret, og Austlid sjølv hadde planane i orden. Han skulle starta eit blad som skal ha fridomens stempel, ha plass til alle livssyn. Det skal sky all lygn og propaganda. Vera upolitisk og berre gagna ekspedisjonen.

Igjen var initiativtakaren ein velståande mann frå Austlandet. Harry Randell, eigentleg Johan F. Petersen, fødd i Oslo i 1858. Rett nok ikkje av Christensens kaliber, men også han hadde så det rakk. Opprinneleg var han styrmannsutdanna i Noreg, men han utvandra tidleg til Amerika der han slo seg opp som teaterdirektør og impressario for omreisande kunstnarar og foredragshaldarar. (Mellom anna hadde han ansvar for Roald Amundsen sin foredragsturne i Amerika etter Gjøaturen). Han etablerte dessutan eit skandinavisk importfirma i New York og var ei tid til og med direktør for ein sigarfabrikk. I 1908 returnerte han til Noreg der han prøvde seg som tivolidirektør, kunstimpresario og redaktør.

Randell var godt vaksen, 68 år, då «Albamerle» la frå kai. Likevel var han full av pågangsmot og hadde grandiøse vyer. Planen gjekk ut på at båten skulle gå i trafikk mellom fastlandet og Galapagos, og – i fast rute mellom Galapa-

gos og Noreg!

Alle ekspedisjonane sleit økonomisk, så også denne. Denne gongen svirra det dessutan mange rykte før og under overfarten, og Austlid levner lite tvil om at det fanst sterkt negative krefter innanfor andelsinnehavargruppa. Dei ymta frampå om Randell kanskje hadde sett det heile i verk for å eiga vinnings skuld, og at han visste ting om øyane som han ikkje fortalde. Trass uro og snakk, i månadskiftet oktober/november 1926 nådde dei målet etter ein heller udramatisk tur.

«Albamerle»-fylgjet satsa på øya San Cristobal. Der fekk kvar andelsinnehavar tildelt 200 mål og papir på at dei hadde forkjøpsrett til jorda etter fem års drift (for 2 dollar per mål). Fleire reagerte på at dei ikkje fekk jakta på dei ville dyra på øya, men signerte likevel avtalen. I påvente av at dei 14 prefabrikerte ferdighusa dei hadde med seg skulle reisast (i det sokalla Campo Noruega), installerte dei seg i telt sydde av ballongen som Roald Amundsen hadde brukt over Svalbard.

Som kjent var ikkje Adam lenge i Paradis. Nordmennene oppdaga snart at jorda var magar, at mauren i området var særdeles plagsom og at det vrimla med nærgåande villsvin. Kritikken sin retta dei først og fremst mot Randell. Snart var det så ille at han såg seg seg tvungen til å forlata Galapagos.

I realiteten hadde alle som ein, Randell inkludert, blitt lurt opp i stry. Mannen som har gitt dei jord på San Cristobal, eigde til dømes verken jorda eller det viltet dei hadde fått jaktforbod på.

Det gjekk ikkje lenge før dei fleste, mellom dei Hans O. Lunde, sette kursen mot Noreg. Mange reiste direkte til Nord-Amerika, atter andre var så pengelause at dei måtte ta seg arbeid i gruveindustrien i Peru. Tre av dei som enda der konstaterte i samtale med ein norsk journalist at Galapagos berre var noen tørre askehauger som passer for øgler og hai og en håndfull negre.

Alt dette fann stad lenge før satelittoverføringar, internett og kabel TV. Heime visste difor svært få kva som gjekk føre seg. Fleire la planar om å leggja i veg til Galapagos, men den einaste gruppa som fekk gjort seg reiseklar var ei som Sigvald Strømme stod bak. Dette fylgjet (i båten med det treffande namnet «Robinson Crusoe») vart forresten hindra i å dra av sjølvaste Sosialdepartementet. Dette tyder på at norske styresmakter omsider var blitt klar over at Galapagos ikkje hadde ført mykje godt med seg. Berre ein einaste frå Strømme-gruppa kom til sist, for eiga rekning, fram til Galapagos. Der satsa han på grisar. Etter eit års tid slapp han grisane laus og reiste sin kos.

Eit siste fylgje med norske utvandrarar gjorde seg klart etter den andre verdskrigen. Denne gongen var det heile initiert av personar som visste kva dei reiste til, folk som opprinneleg hadde vore med på «Ulva». Sjølv om denne turen enda svært så sørgeleg, låg i utgangspunktet alt vel til rette denne gongen. Ikkje minst fordi amerika-

narane hadde fått sett opp ein marinebase på ei av galapagosøyane like etter den andre verdskrigen. Folketalet hadde auka kraftig, noko som innebar at alt som kunne produserast lokalt ville kunne avsetjast.

Heile 650 nordmenn ville denne siste gongen avgarde, men heldigvis var det berre 15 om bord då båten la ut frå Stavanger den 28. november 1948. Utanfor spanskekysten gjekk båten på eit skjær, og den einaste som kom frå dette forliset i levande live var ein 10 år gamal jentunge som vart vaska opp på ei strand.

Sluttord

Dei fleste nordmenn som kom til Galapagos i mellomkrigsperioden gjorde som Hans O. Lunde. Dei flykta så snart dei såg sitt snitt til det. Alt tyder på at han reiste etter berre eit år, sannsynlegvis ein gong i 1927, seinast våren 1928. Berre eit fåtal vart verande, mellom desse familien Guldberg. For berre få år sidan traff Terje Dahl på to av døtrene i denne familien då han segla rundt i Stillehavet med seglbåten «Coco Loco» (sjå boka DET SISTE PARADIS). Då var Kari og Snefrid Guldberg blitt 80 år og vel så det. Dei kunne fortelja at dei framleis kjende seg norske og at dei framleis snakka norsk seg i mellom.

For Hans O. Lunde vart det ingenting av landhandelen på Galapagos. Skrapa som ein fant kom han seg omsider heim att til Tysnes.

Borna til Cecelia Hansdotter og Ole Johannesson Lunde: Ovidia f. 1881, Johannes f. 1884 (tv) og Hans f. 1886.

Blakk ja, men ikkje tomhendt: Ei av dei som fekk ei gåve då han kom var brordotter hans, Jørunn (gift Eikeland). Ho fekk ein kopp, og barndommen igjennom levde ho i full vissa om at den skreiv seg frå Galapagos. Då ho seinare såg at det stod Porsgrund Porselen på undersida, tok ikkje det glansen frå ein heller kjekk og morosam onkel. Ho, og dei med henne som framleis hugsar han, ber framleis gode minne om mannen som kunne traktera fleire instrument, var ein meister til å imitera bygdafolk og ein som song særdeles godt og tralla

uvanleg mykje til vaksen å vera.

Akkurat kvifor Hans O. Lunde satsa på Galapagos, ja, og på teater, song og musikk for den del, veit me dessverre ikkje så mykje om i dag. I 1961 la han inn årane for godt, utan å ha festa det minste av si mangslungne historie til papiret.

Det er liten tvil om at Onkel Hans – som hadde opplevd meir enn tysnesingar flest – kunne ha fortalt oss litt av kvart om Galapagos og gjerne om den tida då han var med i Opera Comique i den norske hovudstaden. (Ja, for dette er det eigentlege namnet på det hovudstadsetablissementet som brordottera Cecelia Lunde Donogue kallar Det Kongelige Teater innleingsvis).

Det me veit er at Opera Comique eksisterte frå 1918 til 1921. Initiativtakar og administrativ leiar var den ungarskfødde forretningsmannen Benno Singer. Frå første stund var opplegget grandiøst. Operaen heldt til i eit svært godt strøk og det totale ensemblet talde i overkant av 100 personar. Heile 25 opera- og operettestykke vart framførte den korte tida operaen eksisterte og heile tida

stod det store norske og europeiske kunstnarar på scena. Noregs største operatalent gjennom tidene, Kirsten Flagstad, starta si karriere nettopp her.

I dag slår nettsida oslopuls.no fast at Opera Comique hadde en strålende, men kort levetid, og karakteriserer vidare etablissementet som et første skritt mot et eget operahus i Norge. Grunna dårleg økononomi måtte dørene stengjast etter mindre enn tre år.

Operaen er nemnt i bøkene: DEN NORSKE OPERAS HISTORIE (1941), MUSIKKLIV I CHRISTIANIA (2000) og i STEMMEN: KIRSTEN FLAGSTAD, VERDENSSTJERNE OG SYNDEBUKK (2003). Ikkje heilt uventa nemner ingen Hans O. Lunde og dei andre som hadde små sideroller og mindre korengasjement. Det er dessutan fleire tiår sidan sokalla komisk opera, eller vaudevilleliknade framføringar av opera og operetter, var særleg populært.

Det som likevel er heilt sikkert, er at alle som kom innafor dørene hjå Singer kunne syngja og spela teater. I så måte har denne artikkelforfattaren rett i at Hans O. Lunde var ein sjeldan tysnesing. Ja, vestlending for den del. Og brordottera som påstår at Onkel Hans var litt av en profesjonell skuespiller og sanger, har definitivt sine ord i behald.

10967 tingboksider

I 1990 var bankmannen Håkon Aasheim ferdig med to band med Hamre bygdebok. Eit omfattande innsamlings- og redigeringsarbeid var fullført. Han fekk god tid, syntest han, og ville ha seg nytt kveldsarbeid. Under bygdebokarbeidet hadde han sett at dei gamle tingbøkene kunne vere framifrå kjelder, og han tok kontakt med Statsarkivet i Bergen og ville ha kopiar av dei eldste tingbøkene for Nordhordland. Han visste ikkje sikkert korleis det ville gå, skrifta var vanskeleg, men han ville prøve å skrive dei av, sa han.

Så tok dei til å komme til arkivet, diskettane med avskrifter. Og stadig ringde han og fortalde at han snart hadde gjort seg ferdig med alle kopiane han hadde fått, og måtte ha fleire. Helst før helga! Han sende frå tid til annan lister med spørsmål som han helst ville ha svar på før han kunne sende avskrifta frå seg. Kopiane var kanskje ikkje alle stader like leselege, eller der stod ord som ikkje heilt gav meining. Vi har prøvd å hjelpe, men han er sjølv vorten ein stor ekspert på den gamle skrifta, og der han stod fast, stod vi som oftast fast vi og. Kvaliteten på arbeidet hans er førsteklasses.

Etter nokre år fortalde han oss om ambisjonen: Han ville skrive av heile tingboksrekka for Nordhordland frå 1641 til forbi 1800. Det er to heile hyllemeter med originalar! Håkon Aasheim er ein utruleg uthaldande mann, og han har arbeidd med framdrift så jamn og så stor at det kan ta pusten frå alle andre. I femten år har han skrive av rundt 750 sider (minste linjeavstand) kvar vinter.

Vinteren 2005/2006 fullførde han prosjektet. Vi talde opp, og fann at vi i alt har motteke 10967 avskriftssider av tingbøker for Nordhordland frå han. Kona hans meinte at no fekk det vere nok. No kunne han finne noko anna å drive på med. Nærmast på spøk spurde eg han om ikkje hadde fått »abstinens». Kanskje ville han i gang med eit anna distrikt? Nei, nok fekk vere nok!

Men dagen etter ringde han og spurte om eg hadde kopiane klare. Tre veker seinare hadde han skrive av tre 1600-talstingbøker frå Hardanger!

Avskriftene står på lesesalen, mange har bestilt kopiar av dei så snart dei var klare. Vi har lagt avskriftene ut på Internett. Mange har hatt stor glede av arbeidet hans, og mange vil ha glede av det i åra som kjem. Stor takk til Håkon Aasheim, som har vist ein så imponerande vilje, og gjort ein så framifrå innsats!

Yngve Nedrebø

Afrika-Larsen

Av Kirsten Alsaker Kjerland og Ernst Berge Drange forfattar av sogebøkene frå Tysnes)

Ein bufast tysnesing i Sør Afrika, før 1900? Sjølv om eg ikkje hadde grunn til å tvila på den finske historikaren Eero Kuparinen og boka AN AFRICAN ALTERNATIVE; NORDIC MIGRATION TO SOUTH AFRICA 1825-1914 (1991), stussa eg. Årsaka var at eg, som tysnesingar flest, var oppflaska med at folk som utvandra på denne tida reiste til Amerika.

Ikkje heilt uventa var det Ernst Berge Drange som sannsynleggjorde at mannen heitte Lars Olai Myrdal (f. 1872). Han gjorde det samstundes klart at han også kjende til andre tysnesingar som hadde satsa på Sør Afrika: Lorents Olai Johannessen Opdal (f. 1870) og Lorents Kristian Lorentsen Aase (f. 1873). Myrdal kom først, omkring 1890. Dei andre to omlag ti år etter. Myrdal og Opdal busette seg fast i Sør Afrika og enda sine dagar der. Aase stogga ei stutt tid, før han drog vidare til Chile i Sør Amerika.

På bakgrunn av dette sette eg meg føre å skriva om Myrdal og Opdal i Tysnes Sogelag si årbok for 2005, men som overskrifta fortel, gjekk det ikkje heilt slik eg hadde tenkt.

Ei heller stutt soge om Lorents Olai Opdal

Bygdeboka fortel at Lorents Olai Johannesson Opdal var son til Johannes Johannesson (1843-1925), frå plassen Stølen på Flatråker. Mora heitte Elisabeth Olsdotter og var frå Solheim (1836-1908). Som nygifte budde desse to på To. Midt på 1870-talet fekk dei seg husmannskontrakt og flytta til Leite (i Loktå). Der tok dei namnet Opdal.

Johannes og Eliasabeth hadde tre born i lag. Lorents Olai (f. 1870), Anna Gurine (f. 1873) og Johan Olai (f. 1879). Systera vart gift i Noreg og fødde ni born. Broren reiste til sjøs som ung, døydde tidleg og hadde ingen etter seg.

Lorents Olai var også sjømann som ung, men etter kort tid stakk han seg vekk på New York hamn. Etter ti år i Amerika sette han kursen mot Sør Afrika. I 1910 er det klart at han budde i Krügersdorf (no Mogale) i Transvaalprovinsen og at han då skreiv seg som L. Johnson. Han hadde kona og to born, og i brev heim til far sin går det fram at han var plaga av vondt samvit: Du er nu gammel, jeg har aldri gjort meget for deg. Jeg har været en ustadig son.

Sjølv stod han seg godt. Morsarven sin meinte han difor at faren kunne ha betre bruk for.

Familien Myrdal i Sør Afrika, ca. 1915. Framme: Carl, Ingeborg, John Alfred (Alf) og Lars Olai. Bak: Samuel (Sam), Henry og Laurence (Bob).

Eg gjorde fleire forsøk på å finna etterkomarar etter L. Johnson i Sør Afrika via verdensveven, men det førte ikkje fram. Så skreiv eg diverse offentlege etatar i Mogale, men det kom aldri noko svarbrev. Eg fatta nytt håp då eg fekk tips om at det antagelig var slekta etter han som hadde kontakta «Tysnesnettet» på 1990-talet, men det viste seg snart at datafilene deira for lengst var blitt sletta. Til sist fekk eg kontakt med den yngste dottera til Anna Gurine, Anne Lillian Charlotte Ohna (f. 1919) i Florø, men ho kunne diverre fortelja at det ikkje hadde vore kontakt mellom familien i Noreg og den i Sør Afrika på over 70 år.

Difor; så langt og så lite om den karen. Heldigvis gjekk det likare då eg sette meg føre å finna den andre tysnesingen som gjorde sør afrikanar av seg for meir enn 100 år sidan. Frå første stund nikka folk i Lundabygdo gjenkjennande til namnet Lars Olai Myrdal, og resten av denne soga er difor via mannen som framleis går under namnet Afrika-Larsen der i bygda.

Lars Olai Myrdal (1872-1948)

Lars Olai Myrdal var ein av dei ti borna som Samson Larsson Myrdal (1843-1923) hadde saman med den første kona si, Haus-jenta Kari Johannesdatter Tunesåsheim (1844-1897). Han vaks opp i Ut-Myrdal, eller Larsana på Myrdal. I denne syskenflokken var det to som sette kursen for eit heller uvanleg utvandringsmål. Ei yngre syster, Elisa Karine, reiste til Cuba.

I fylgje bygdeboka utvandra han direkte

til Sør Afrika i 1890. Han busette seg i Durban, der han fekk seg formannsjobb på kaien. Etter eit brev til faren frå 1906 å døma, gjekk det han godt. Difor bad han faren kjøpa seg noko for pengane han hadde rett på etter mor si: Skaff deg en gjenstand til Minde om mig, helst en rigtig god gyngestol. Tænk på meg hvær gang Du sidder i den. Bygdeboka fortel vidare at Lars Olai Myrdal vart gift med ei Ingeborg frå Kristiansand, truleg misjonærdotter. Saman fekk dei seks søner.

Henry Myrdal og kona Edith på Noregsvisitt i 1939. Mor til Kolbjørn Tvedt sit bak i mørk somarkjole med blomar på.

Den som tok meg vidare var Kolbjørn Tvedt, eit av barnebarn til ei av systrene til Afrika-Larsen. Han hadde bilete av Afrika-Larsen, Ingeborg og sønene, samt fotografi som fortalde at minst ein av sønene hadde vore på vitjing i Lunde i mellomkrigsperioden. Og Kolbjørn hadde gamle brev. Mellom dei eit frå 1979, ført i pennen av Alf Myrdal (1911-1986), den yngste av sønene. Noko forkorta og omsett til bokmål (som all anna engelsk tekst i denne artikkelen) går det slik:

Min far Lars kom til Sør Afrika i 1880-årene. Han var sjømann på et seilskip, men valgte å hoppe av da han kom til Durban. Der fikk han seg jobb hos Stevedore som drev innen shipping. Mor kom egentlig til Sør Afrika for å jobbe som hushjelp hos en misjonær som het Larsen i Zululand, men møtte min far i den norske kirken i Durban, der de siden ble gift. De fikk seks sønner, men den eldste døde bare 18 måneder gammel. Jeg er den yngste av dem som vokste opp; født i 1911. Nå er mor og far borte og alle mine brødre. Jeg er den eneste gjenlevende av barna. Selv har jeg to barn. Med unntak av en bror, hadde vi alle to barn hver. Og tenk, vi er de eneste myrdalene i hele Sør Afrika!

Turen til Norge (i 1979) var helt fantastisk. Vi var 9 stykker totalt; jeg og min kone og våre to barn. Dessuten min datter Kayes ektemann og mine tre barnebarn. Vi var

borte i 30 dager og var innom Athen, London, Bergen, Myrdal (som var helt fantastisk), Oslo, Roma og Venezia. Dessverre fikk vi ikke anledning til å reise til Tysnes. På forhånd hadde jeg hatt kontakt med Alida Hovland, mitt søskenbarn, men da vi kom til Bergen der hun bodde, var det ingen som tok telefonen. På hotellet hjalp de oss å finne fram til folk som het Myrdal og ringte til en hel skare av disse. Men helt uten resultat: Ingen kjente til at de hadde slekt i Sør Afrika. Da kom jeg på at far egentlig het Belt og hadde tatt navnet Myrdal, og sånn gikk det til at vi fikk kontakt med Brita og John Belt som bodde i Bergen. De var fantastisk søte og var sammen med oss en hel dag. John ringte til folk på Tysnes som kunne fortelle at Alida var på et sykehjem og dit reiste vi og fikk pratet med henne. Hun kunne ikke et ord engelsk, og vi snakket jo ikke norsk. John var tolk.

Sjølv om Noregsturen står heilt sentralt, gjev dette brevet oss ny kunnskap. Her kjem det mellom anna fram at Afrika-Larsen ikkje utvandra direkte til Sør Afrika. Han berga – som så mange med han – turen ved å ta seg hyra på ein båt. I ei dertil eigna hamn steig han så i land. Etter at gullrushet begynte i Sør Afrika i 1880-åra, vart «avhopping» frå seglskuter eit stort problem.

Vidare fortel Alf Myrdal at Ingeborg ikkje var misjonærdotter og at berre fem av dei seks barna ho sette til verda vaks opp, noko boka THE ST. OLAV LUTHERAN CHURCH 1880-1980 (1980) stadfestar: Den fyrstefødde (Herman) vart båren til dåpen i 1898. Året etter måtte dei unge foreldra gå den tunge veien til kyrkjegarden med den førstefødde guten. Etter som denne boka listar alle døypte, konfirmerte, ektevidde og gravlagde nordmenn i durbanområdet, kan me slå fast at Herman er den einaste av desse myrdalsgutane som finst i listene. Ingeborg og Afrika-Larsen vart heller ikkje vigde i denne kyrkja. Det vil snart gå fram at dei, på sine eldre dagar, var Jehovas Vitne, men me veit ikkje når og kvifor dei vende den største norske lutheranske menigheita i durbanområdet ryggen.

Brevet fortel at fire av dei fem myrdalsgutane hadde etterkommarar, og då eg sette meg til datamaskina for å prøva å spora desse opp, gav det straks resultat:

Takk for e-posten som jeg fikk i går. Ja, Lars Myrdal var min oldefar, og jeg tror han kom hit som ung mann i 1890-årene. Jeg vet ikke mye om ham, men tilfeldigvis får jeg besøk her i Cape Town, hvor jeg bor, av en eldre slektning, som bor i Durban, denne helgen. Hun vet mer enn jeg. Skriv mer om det du driver med så skal jeg komme tilbake til deg så snart jeg har mer å fortelle.

Vennlig hilsen Sue Myrdal.

Eg svara straks, ramsa opp det eg visste og videreformidla posten til Kolbjørn Tvedt.

Gjennom dei fylgjande vekene hadde Sue, Kolbjørn og eg nesten dagleg kontakt. Me var ivrige og oppstemte, men snart (fordi dei handfaste svara aldri kom) dabba interessa av.

Først då mor til Sue, Mary Myrdal, blanda seg i selskapet nokre veker seinare, kom det nytt stoff på bordet. Ho hadde nye fotografi å by på, vidare kunne ho fortelja at ein av sønene til Alf (Eric Mrdal) var spesielt interessert i slekta. Snart mottok eg dette frå han:

Jeg vet at det ble sagt at Grandpa og Granny Myrdal bodde like i nærheten av hverandre i Norge, men at de aldri traff hverandre der. De måtte til Sør Afrika for å treffes. Granny kom hit sammen med en flokk med misjonærer som hadde til hensikt å spre Herrens ord til hedningene i Det Mørkeste Afrika.

Granny og Grandpa ble gift sist på 1890-tallet og fikk seks barn sammen:

Herman, Samuel, Laurence (Bob), Carl, Henry og min far John Alfred som til daglig ble kalt Alf. Herman døde som spedbarn.

Jeg vet i grunnen ikke mye om hvordan Granny og Grandpa hadde det i sine yngre dager, ikke så mye fra deres eldre dager heller, for den del. Men det jeg vet med sikkerhet er at de var strenge kristne, Jehovas Vitner. Og når jeg sier streng, så mener jeg streng. Den eneste av sønnene som bar korset videre, var Henry. Han fikk en datter Kathleen som var dypt religiøs. Hun drog til Kongo som misjonær, der hun endte sine dager. Som barn leste jeg bøker der afrikanerne ble framstilt som folk som kokte hvite mennesker. Jeg var barn da Kathleen forsvant i Kongo, og jeg innbilte meg lenge at hun hadde endt sine dager i en stor, sort gryte.

Jeg mener å huske at Grandpa jobbet for et entreprenørfirma som drev med skipsbygging, men jeg våger ikke påstå noe som helst. Det var jo en rekke foretak av det slaget i Durbanområdet. Så for alt jeg vet, kan jeg ha innbilt meg at det var det han drev på med. Han døde i alle fall før Granny.

Da Granny ble enke flyttet hun hjem til oss. Hun var fryktelig streng. Hun leste mye fra Bibelen til meg, men til liten nytte. Både jeg og søsteren min, Kaye, likte å være med vennene våre og å høre på moderne musikk. Jeg vet ikke hvor mange ganger vi slo på radioen og hun kom for å slå den av. Så slo vi den på igjen.

Vi har en masse å takke Grandpa og Granny for. To svært hengivne sjeler som gav alt og som produserte et helt Myrdalsdynasti her i Sør Afrika. Helt fantastisk, egentlig.

Mens informasjonen i dette skrivet er av det heller magre slaget, vil alle som har opplevd å bu med besteforeldre i ungdomstida si, kjenna seg att. Eric og Granny stod med ein fot i kvar si verd.

Han såg på henne som eit håplaust gammaldags menneske. Ho såg på si side med sorg på at han som ung var ikkje delte det verdisynet og den trua ho hadde festa så stor lit til gjennom livet.

Eric Myrdal sitt notat overtydde meg om at det ikkje var mykje meir å henta frå myrdølane i Sør Afrika. Eg vende meg difor i staden mot bøkene for å finna ut meir om dei norske som utvandra til Sør Afrika. Dernest tok eg kontakt med John Belt. Namnet hans dukka første gong opp i Alf Myrdal sitt brev frå 1979. Sidan skreiv Mary Myrdal at dette sannsynlegvis var den mannen som visste mest om Afrika-Larsen i Noreg.

Kvitt land i Sør

Som kjent drog dei fleste nordmenn som utvandra (i det me i dag kjenner som den store utvandringsepoken, 1870-1930) vestover. Heile 800 000 personar sette over havet. Mens den soga er godt kjent, veit nordmenn flest svært lite om dei som drog sørover.

Med manglande kunnskap, fylgjer synsing. Den dag i dag trur nordmenn flest til dømes at det berre var norske misjonærar som slo seg ned i det sørlige Afrika. I røynda var dei norske misjonærane som kom til Zululand i 1840-åra, svært få. Sjølv på det meste, omkring 1920, telde dei berre omkring 50 vaksne menn og kvinner. Samstundes

Den norske kirken i Marburg, Sør-Afrika

(skal me tru utvandringsforskar Ingrid Semmingssen og boka VEIEN MOT VEST: Utvandring fra Norge til Amerika 1865-1915, frå 1950), fanst det bortimot to tusen menn og kvinner av norsk hærkomst i Sør Afrika. I 1911 var det nøyaktige talet på nordmenn 1.603. Misjonærane utgjorde heile tida ein forsvinnande liten del. Dei fleste norske dreiv med jordbruk, handel, håndtverk, gullgraving og kvalfangst.

Dei norske zulumisjonærane som kom i 1840-åra var heller ikkje dei første norske heilt sør på det afrikanske kontinentet. Bortimot 200 år tidlegare kom dei første norske hit på hollanske skuter. Sjølv traff eg for få år sidan ein etterkomar etter ein av desse i Namibia. Forfaren hans (Andreas Olufsen) kom til Kappstaden i 1685.

Sjølv om det var portugisarar som i 1480-åra fann at ein kunne koma til India på rekordtid ved å runda sørspissen av Afrika, så var dei første kvite som busette her sør på permanent basis hollendarar. Det skjedde då det hollanske Ostindiakompaniet etablerte ein forsyningsstasjon på sørspissen av det afrikanske kontinentet i 1670-åra.

I vel 100 år budde det eit fåtal kvite i Kappstaden, brorparten av hollandsk herkomst. Då engelskmennene omkring 1800 klarte å ta kontroll over dette maritime og økonomiske viktige området, laut dei flykta nordover. Dei enda omsider i det me i dag kjenner som Transvaal og Orangefristaten.

I ein nesten hundre år lang periode levde britar og hollendarar (boerar) fredeleg, kvar for seg. Fyrst då det var oppdaga gull i Transvaal-området i 1880-åra, kom det til uro. Etter fleire urolege år resulterte dette i Boerkrigen i 1898. Britane var heile tida overmektige, og ikkje uventa sigra dei etter tre år.

Det kan kanskje verka underleg at samtidege norske aviser skreiv så mykje om Boerkrigen, men ei av årsakene var at nordmennene her heime kjempa sin eigen kamp mot ei overmakt på denne tida. Endå viktigare var det kanskje at Boerkrigen var jobbetid for norsk næringsliv. Noreg var ein av verdas største skipsfartsnasjonar. Dessutan forhandla og produserte nordmenn to vareslag som var særs ettertrakta den tid boerkrigen rasa: Trelast og våpen. Nyare utgravingar av slagmarker frå nett denne krigen, viser at Krag-Jørgensen var eit svært mykje brukt våpen.

Mens nordmenn flest i Noreg støtta den svakaste parten i krigen, var den norske gruppa i Sør Afrika splitta. Mange let seg verva, på begge sider. Så mange deltok (på britisk side) at det ved eitt høve vart etablert eit eige skandinavisk korps. I eit slag ved Magersfortein spelte desse, omkring 50 mann, ei avgjerande rolle. (For detaljar om dette skandinaviske korpset, sjå A.G. Carlson sin artikkel «Norge og Boerkrigen» i boka NORDMENN I AFRIKA / AFRIKANERE I NORGE frå 2002).

Underleg nok resulterte ikkje Boerkrigen i masseutvandring av kvite frå Sør Afrika. Under fredsforhandlingane etter krigen viste partane overraskande stor

Den norske kirken i Durban. Samlingssted for utvandrede nordmenn

vilje til forsoning, noko som mellom anna resulterte i at det i 1910 vart oppretta eit samla Sør-Afrika Samband med ein boergeneral som fyrste president. Til skilnad frå Europa – der krig mange gonger har gitt sår som det har teke generasjonar og hundreår å lækja – så fann dei få kvite der sør at samhald var det einaste som kunne gje dei politisk styrke.

Den norske hovudstaden i Sør Afrika

Få år etter at Noreg hadde vorte fritt frå Sverige, fanst det fem nordmenn som hadde konsulære verv i det sørlege Afrika. Dette reflekterar ikkje først og fremst at det var mange nordmenn som budde der sør, det var nok snarare eit uttrykk for at Sør Afrika var ein stor marknad for norske økonomiske interesser.

Ettersom dei fleste norske heldt til i Durban, budde naturleg nok ein av dei norske konsulane nett her. I 1911 slo Konsul Egeland fast både at Durban var nordmennenes hovedstad i Sør Afrika, og vidare at dei norske han hadde ansvar for, var folk av beste kaliber: Skal jeg nævne navn saa er det ingen let sak at skille klinten fra hveten, hvis der da overhodet fins noget klinte blant vore udmerkede landsmænd i Durban. (Sjå Ludvig Saxe si bok NORDMÆND JORDEN RUNDT frå 1914).

På denne tida, 1911, var Durban blitt ein stor og pulserande by. Hovedsakleg fordi den var utskipingshamn for eit av verdas største gullfelt, men også på grunn av at byen på denne tida vart ein av dei viktigaste byane for norsk kvalfangst. Opprinneleg var Durban ein filleby, grunnlagd av engelskmenn under namnet Port Natal i 1824.

Me veit ikkje når den første nordmannen fann vegen til dette området, men det er eit faktum at nær på 300 vest- og nordvestlendingar fann vegen hit mellom 1879 og 1882. Brorparten av desse slo seg til i Marnburgområdet sør for Durban. (Sjå mellom andre P.A. Eidberg sin artikkel «Debora-ekspedisjonen: Eit forsøk på koloniser-

ing og misjon» i NORSK TIDSSKRIFT FOR MISJON, nr. 3-4, 1985). Så mange budde det nett her, at journalist og forfattar Ludvig Saxe i 1911 karakteriserte Marnburg som ei vestlandsgrend. Den dag i dag kan ein gjera seg forstått på norsk nett her. Her stelles det framleis til fest den 17. mai. Ein kan bada på Oslo Beach og promenera på Haakon den 7. Gade.

Afrika-Larsen var altså verken aleine nordmann i Durban, eller ein sjeldan vestlending der sør. Den norske aktiviteten i Durban var stor, og han hadde sjansen til å vandra i eit heilnorsk miljø til dagen. Ti år før han kom hit, vart det reist ei luthersk kyrkja i byen. To år etter han kom, etablerte foreninga Samhold seg. Snart vart Den kristelige ungdomsforening Concordia skipa (i 1896), basert på reint norskt medlemskap. Durban hadde norsk skule, norsk kor og roklubben hadde eit reint norsk team. Alt før 1900 dukka dei første norske, lokalproduserte avisene opp. Ei av desse, FRAM, eksisterte til saman i fire ti år. I 1904 stod The Norwegian Hall klar. På veggen hang det norske flagget. Frå veggen, i glas og råme, kikka Aasen, Ibsen og Bjørnson ned. Journalist Saxe kalla hallen konsekvent Norskhetens faste borg.

Det var rikeleg tilgang på norsk mat og drikke hjå dei mange norske skipsmeklararane i Durban. Mellom desse Meyer frå Mo i Rana som førte alt hvad ellers en nordmands hjerte begjærer; fiskeboller, mysost og gammelost. Andre førte norsk spiker og plank, og ville ein betru klesvasken sin til ein landsmann, kunne ein gå til Wetteland. Den som kom sjøvegen, kunne stiga inn i den norske sjømannskyrkja eller ta inn på den norske sjømannsheimen.

Me må gå ut i frå at myrdølane hadde omgong med dei mange andre norske i Durban, men me har berre eit einaste konkret døme på at Afrika-Larsen ein gong deltok på ei større tilstelling i byen. Det skjedde i 1930 då nordmennene samla seg i The Norwegian Hall i Umbilo Road for å feira at det var 50 år sidan St. Olavs Church hadde vorten grunnlagt. Midt på side 30 i boka THE ST. OLAV LUTHERAN CHURCH 1880-1980 sit sjølvaste Afrika-Larsen i finstasen. Han er sessa i ein pynta hall, ved eit overdådig dekka longbord. Godt og vel 100 menneske synes på fotografiet. Sannsynlegvis er dette berre ein brøkdel av dei mange som hadde funne vegen hit.

It's my boss!

Ved juletider 2004 var eg litt nedstemt. Eg hadde ikkje klart å finna ut noko som helst om Lorents Olai Opdal, og slekta etter Afrika-Larsen i Sør Afrika hadde ikkje alt for mykje dei kunne fortelja. Nett på dei tider hadde eg dessutan måtta vedgå at eg nok ikkje ville klara å finna ut kor Ingeborg kom frå i Noreg. (Eg fekk i si tid blod på tann då eg fekk nyss om at ho hadde fått mellomnamnet Karina i dåpen. Den dag i dag trur eg på det sporet som leda meg

til naboøya vår Stord, men eg fekk aldri handfast bevis i denne saka. Dersom eg har rett, har også Eric Myrdal rett: Han hevda som kjent i sitt notat at Granny og Grandpa Myrdal hadde vakse opp nær kvarandre i Noreg).

Heilt overtydd om at min heller magre artikkel om Afrika-Larsen kanskje likevel fortente å koma på trykk, vart eg etter at eg hadde slått på tråden til John Belt. Det skjedde den 23. desember 2004 og slik gjekk den samtalen:

John Belt (JB): Afrika-Larsen? Å ja. Det begynte med at far og eg var om bord på ein og same båt. Då bestefar min, Lars Belt, fekk nyss om me skulle til Cape Town, bad han oss oppsøkja Afrika-Larsen og folkjet hans.

Det var tidlig på 1950-talet. Afrika-Larsen var jo død då, det fant me ut sidan. Nok om det. Ei natt eg hadde vakt mens me låg der i Cape Town, kom eg i prat med ei vakt frå land. Eg fortalde han at eg hadde slektningar i Sør Afrika og spurte han korleis eg skulle gå fram for å koma i kontakt med dei. Det skal me ordna, sa han. Kva heitte dei forrresten? Myrdal, sa eg, og du kan tru han blei long i fjeset. It's my boss! Det er sjefen min! utbraut han. Og veit du, Samson Myrdal, sonen til Larsen, var sjef for vaktselskapet. Og så skulle han Samson komma om bord då, neste dag. Om bord steig det ein svær gubbe. Og han tok oss med heim, mor hans, Ingeborg, levde framleis. Dei var visst sånn svært religiøse, i alle fall Ingeborg. Ho var frå Tønsbergkanten, meiner eg. Ho var gamal då eg traff henne. Dei var riktig mange der i huset, ungar og vaksne. Han Samson var forresten ein veldig kjekk kar. Ein stor svær gubbe som likte voldsomt godt norsk akevitt. Han var ugift. Sam kalte han seg.

Lenge etter, sist på 1970-talet, blei eg oppringt frå Toms Hotell i Bergen. Då budde han som kalte seg Alf og fleire av hans folk der. Dei som eg hugsa som små ungar i Cape Town var då blitt vaksne og gifte med eigne ungar. Dei var ein heil gjeng. Han som heitte Eric jobba i Tyskland i eit firma som hadde med generatorar og den slags å gjera. Han kom etter desse andre med fly til Flesland der han vart plukka opp. Me var med dei ein heil dag, og me delte oss i to grupper. Sonen vår, som var i 13 årsalderen den gongen, tok ein del med opp til Fløien, mens me andre drog til Os. Me skulle treffa Alida Hovland som var rekonvalesent der oppe. Alf hadde hatt kontakt med henne før. Han hadde ringt på henne heile dagen, men heima hos henne var det ingen som tok telefonen.

Derfor ringte eg Kåre i Hauen og det var han som sa ho var på Os. Me kom oss i alla fall dit, og ho visste alt om slekta og preikte voldsomt om Larsen. Ho kjente til alt mulig, skal eg sei deg. Til og med at han hadde blitt fødd i setefødsel. Vi sat der lenge og pratte, og eg skulle oversetja alt i hop. Kva setefødsel heitte på engelsk ante eg ikkje. Vel, vel.

Eg ville teke dei med til Tysnes, men det gjekk ikkje. Dei måtte tilbake til

byen for å vera der når sonen Eric kom frå Flesland. Dei fekk no sett øve til Tysnes. Eg kjørte dei ned på kaien på Os og forklarte og peika. Så blei alle med oss heim til Kistebakkane der me budde den gongen. Der drakk me kaffi. Det blei teke bilder forresten. Dei kan eg nok finna fram. Neste dag drog dei avgarde til Myrdal med toget. Oppe på Myrdal stasjon skulle dei fotograferast ved Myrdal-skiltet og senda kort som var poststempla Myrdal til Afrika. Dette var no forresten ikkje dei fyrste som hadde gjort nett det. Tidligare same året hadde det og vore folk som hadde gjort likeins. Nokre år seinare fekk eg óg telefon frå ei dama.

KAK: Mary Myrdal? Ho var i Noreg i 1982. Ho var svigerdotter til han som heitte Carl Myrdal, nesteldste sonen til Lars og Ingeborg.

JB: Eg kunne ikkje koma meg til byen og treffa henne. Det var 17. mai og alt var blokkert. Dei hadde berre ein time før dei skulle ta toget til Myrdal stasjon, det som alle gjorde. Eg hadde lenge forbindelse med desse i Sør Afrika, men etter at han Alf døydde i 1986, blei det slutt. Julekort kom det – og brev.

Lars Olai og Ingeborg Myrdal

Sogeskrift for Tysnes 2005: Eit farande folk: Utvandring og langpendling frå Tysnes

Tysnes har eit aktivt sogelag. Dei har gjeve ut bygdebok med seks band, med Johannes Heggland som forfattar av kultursoga i to band (1964 og 1975), og med Ernst Berge Drange til å ta seg av dei fire banda med gards- og ættesoge som kom ut i åra 1986-1991.

Dei har meir stoff, og gjev ut eige sogeskrift. I 2005 kom fjerde heftet, denne gongen nesten 200 sider om tysnesingane som drog ut. Det er ikkje mindre enn 19 artiklar, og dei spenner over mykje både i rom, tema og tid.

Tysnes er ein øykommune i Hordaland med knapt 3000 innbyggjarar i dag. Folketalet nådde sitt høgaste nivå i 1910 med 4800, og utflytting, pendling og utvandring har vore viktige prosessar for innbyggjarane både på 1800- og 1900-talet. Det kjem tydeleg nok fram i temaheftet her.

Amerika får største delen av heftet, og her finn vi historie om langpendling og sjøfart, om nybyggjarliv, om Tysneslaget og om slekt i Amerika. Dei fleste stykka er korte, lette å lese og har godt med illustrasjonar. Heftet er tiltalande, og bør kunne freiste mange lesarar.

I denne utgåva av Bergensposten har vi fått prente to av artiklane i heftet: Kirsten Alsaker Kjerland har fortalt om Afrika-Larsen og "Ein svipptur til Galapagos".

Bjørn Davidsen:
Rovmord i Vossafjella 1698

Enkelte elsker å vandre i fjellet. Selv er jeg langt fra det man kaller "fjellvandrer". Likevel har jeg gått noen turer i fjellet år om annet.

Den eneste turen jeg har gått alene, var fra Gulbrå øverst i Eksingedalen til Engjaland i Vinje sokn nørst i Vossaveldet. Ingen tur å skryte av hva lengde angår; bare en knapp dagstur. Og heller ingen tur å skryte av hva vanskelighetsgrad angår. Løypen var nemlig vardet av Den norske turistforening eller dens lokale drabanter. Og stigningene - opp og ned - tilhørte heller den laveste vanskelighetsgrad enn den største.

Like fullt var det en vakker tur. Vossafjella viste seg fra sin mest behagelige side. Men det var i året 1968.

Hadde jeg visst hva som skjedde på disse kanter 270 år tidligere, ville i det minste min nysgjerrigehet ha spent en buestreng da jeg vandret inn juvet fra Gulbrå, ovenfor Torvedalselva. For det var her det skjedde, det grufulle drapet som vi i fortsettelsen skal berette om, en gang fram mot våren 1698.

At vi i 2005 kan hensette oss hit - en "fjerdings vei (knappe 3 km) østenfor Gulbrå", skyldes Bente Aaris fra Oslo. Hennes slektsgransking har nemlig fått opp i dagen hva som skjedde med bondedrengen Morten Jonsen.

Denne Morten var i utgangspunktet på reise fra indre Sogn til Bergen. Hvilken veg han hadde kommet til Bolstadøyri, forteller historien ingen ting om. Men der, "ved sjøen i Voss", traff han to bønder fra Eksingedalen, Knut Jakobson Trefall og Tørres Laursen Gulbrå. De skulle også på bytur.

Bolstadøyri var på denne tiden og sikkert lenge både før og etter, møteplassen for de som kom fra eller gjennom Vossaveldet og ville ha båtskyss til Bergen. Her var det gjestgiveri. Og her dannet ferdafolket "bylag" eller "båtlag", leide seg båt og rodde til byen. Var det greit vær, rodde et slikt lag til Bergen på 2-3 dager; i motvind kunne det ta en hel uke.

Fra Bolstadøyri tok Morten Jonsen følge med de to eksingedølene. Og da de kom til Bergen, ble de boende sammen i Arnt Baltzersens hus. Vi vet ikke

hva Morten hadde med seg for salg i byen. Men før de tre dro tilbake, hadde Knut og Tørres oppdaget at Morten bar på hele 36 riksdaler. I følge dommen, var det Knut som etter den oppdagelsen hadde gått ut av stuen og kalt Tørres til seg. I fellesskap planla de så å drepe Morten og ta pengene fra ham. Men ikke med en gang.

DE BRAVE FØLGESMENN

De to eksingedølene tok seg nemlig god tid, for de hadde nok planlagt det følgende nøye.

Da de tre kom tilbake til Bolstadøyri igjen, inviterte de Morten med seg til Gulbrå. Derfra kunne han gå videre over fjellet til Sogn. Vi vet ikke hvor i indre Sogn han skulle. Men turen gikk i alle fall inn Torvedalen fra Gulbrå. Og de to bøndene var svært så hjelpsomme og bød seg å følge ham til folk på andre siden i Sogn.

Men de var ikke kommet særlig langt, før de satte seg ned for en pause et stykke fra stien. Da var det at Tørres, på Knuts befaling, reiste seg og slo en øks i venstre side av hodet til Morten. Han falt da ned i fanget til Knut, halvt i svime.

Nå tok Tørres et tau som han hadde fått av Knut og kvelte Morten. Straks de merket at han var død, tok de pengene fra ham. Disse hadde han dels i en pung som var bundet rundt halsen og hang mellom klærne under armen. Resten hadde han i en liten pung i lommen. I tillegg til pengene, tok de også en liten lue som Morten hadde. Den solgte de seinere for 6 skilling til en soldat på gården til Mons Knudsen. De to forklarte for retten at de også hadde tatt og siden solgt, to bismerpund med tobakk som Morten hadde med seg.

ELVEN FJERNER ALLE SPOR

De som i høst og vinter har opplevd eller fulgt med på nyheten om regnværet på Vestlandet, vet at elvene plutselig kan gå strie. "Sommerregnet" i Eksingedalen er allerede blitt et klassisk begrep. Men vårløsningen; når elveisen og snøen i fjellet smelter, er heller ingen spøk.

Dette visste nok de to morderbøndene. Men da drapet på Morten skjedde, var det snø i fjellet. Derfor dro de liket med seg til en bakke over fossen og kastet det ned i Torvedalselva. Siden både fossen og elva var tilfrosset, kastet de snø over liket, slik at ingen skulle se det. Dermed ville vårflommen ordne resten og føre liket ned i elva Eksa og videre ut i fjorden. Og det skjedde nok også, for verken de to eller andre hadde sett noe mer til Morten.

ET RYKTE BEGYNTE Å GÅ

De som har lest om Gjest Bårdson, har kanskje i erindringen hvor få det var som vandret rundt i ensomhet. Og hvor godt det ble lagt merke til av folk som bodde langs vegen. Vi må derfor anta at flere både på Bolstadøyri og i bylagene hadde merket seg hvem Morten Jonsen slo følge med.

Sommeren 1698 begynte ryktene å gå om at Morten ikke var kommet hjem igjen. Det førte til folkesnakk i bygdene om at de to bøndene fra Eksingedalen kanskje hadde tatt livet av ham.

Prosten på Voss kunne ikke sitte rolig å høre på slikt. Han skrev brev til futen Mads Holm i Bergen om dette. Det førte til at både Knud og Tørres ble anholdt og framstilt på tinget. Der tilsto både Knut Trefall og Tørres Gulbrå "med grædende Taare deres begaatte mord".

De to forklarte også at ingen ting av pengene var i behold. Disse hadde de nemlig brukt en del av til avbetaling på gjeld. Resten hadde de gitt til fattige, fordi de visste at deres synd var stor.

Knut forklarte at han hadde tre barn; den eldste var bare 10 år, de andre yngre. Tørres sa han hadde to meget små barn.

Begge drapsmennene "vemodigt begråt og beklaget deres store dårlighed for deres bedrift og begjærte ikke å leve". Men de bad om å få slippe for hard dom til deres begåtte forseelses straff. Og at øvrigheten ville ha medfølelse for deres kvinner og barn etter deres død.

"THI KIENDES FOR RET" ..."

De to drapsmennene ble ført to ganger til rettssak i Bergen. Og det var bondelensmann Johannes Bolstad som hadde ansvaret for at de kom fram. Med seg som rorskarer og vakter hadde han åtte mann. Av regnskapene går det fram at den siste turen startet 3. februar 1699.

Tre dager seinere ble saken tatt opp til doms hos lagmannen på Bergen Rådstue. Dommen lød på halshogging med påfølgende hensettelse på "steile, hjul og stake".

8. februar befalte futen at de to skulle henrettes straks på det utpekte retterstedet på Voss. Dermed ble de to sendt tilbake med lensmannen for å sitte i varetekt til fut og skarpretter kom for fullbyrde dommen. For denne seksdagers-turen fikk lensmannen utbetalt 6 riksdaler. Det skulle dekke utgifter til både skyss, varetekt og mat.

LIVSFARLIG FERD

Men det kom til å trekke ut med henrettelsen. For været gjorde det vanskelig for futen og skarpretteren å komme seg til Voss. På grunn av storm og uvær måtte reisen avbrytes to ganger. Først 9. mars 1699 kom de seg av gårde for alvor. Men selv da ble det en strabasiøs tur som futen, Mads Holm, beskrev slik (her i moderne språkdrakt):

"Den 9. mars fortsatte reisen til Voss over Sørfjorden, som er 7 mil (her må det være regnet etter "gammel dansk mil" som er vel 7,5 km) til Bolstad. Betalte for 8 rorskarer de første 5 mil til Helle. Der hadde vi et opphold i tre dager. De siste 2 mil hadde vi 16 mann med som trakk meg og mitt følge over isen i båter med største livsfare. Fra Bolstad til Vossevangen var det 3,5 mil. Der gikk turen både til lands og til vanns."

Først 16. mars ankom futen og hans følge Vossevangen. Der ser det ut til at alt var gjort klart til å sende de to bøndene ut av denne verden. I følge regnskapet hadde nemlig hele seks tømmermenn arbeidet i to dager med å lage "steile, hjul og staker".

Vi må tro det var et stort oppmøte av folk som ville bivåne henrettelsen. Den slags var jo folkeforlystelse helt til 25. februar 1876. Da ble Kristoffer Nilsen (Grindalen) Svartbækken, som den siste i fredstid, tatt av dage på Løyten i nærvær av 3.000 skuelystne.

Vi skal ikke prøve oss på noen skildring av hvordan henrettelsen foregikk. Men ut fra de tørre fakta i regnskapet, kan jo enhver tenke sitt:

"For jern til hender og føtter på morderne, 1 riksdaler (Rdr.). For de 2 mordernes hode med sverd å avhugge, 12 Rdr. For deres kropper å legge på steile, 2 Rdr. For å sette hodene på staker, 2 Rdr. For deres høyre hender å slå på hver sin stake, 2 Rdr. For øksen å slå fast, 2 Rdr. For 2 spiker å slå hodene fast med, 1 ort. Liner å binde kroppene fast på steilen med, 1 ort. For en øks å hugge hendene av med, 2 ort. Til prosten og kapellanen for deres umake med å trøste fangene daglig, så vel som på retterstedet, 8 Rdr."

Da hele seansen var over, tok futen og hans følge inn på lensmannsgården Sæve i Dyrvedalen, hvor de ble til neste morgen. Da la de ut på en meget risikabel hjemferd til Bergen, som futen blant annet beskrev slik:

"Nedreisen igjen til Bolstad over isen, var langt farligere enn opp. Fra Bolstad til Stanghelle er det 2 mil. Der måtte vi ha med mer enn 16 mann. Med tau rundt livet trakk de båtene over isen, og noen gikk under isen til hodet ..."

Så det var ikke bare, bare å sørge for at lov og dom ble etterlevet i gamle dager.

Bjørn Davidsen:
Bergens-brannen 1916

BERGENSBRANNEN: Søndag 16. januar for 90 år siden så Bergen sentrum ut som en bombet by. Ca. 70 mål var utbrent, og de nøkterne oversikter forteller at brannen ødela 380 bygninger. Her fra Veiten. FOTO: FRA BOKEN «BERGENSBRANDEN»

I våre dager, med lørdagsfri for de fleste, er det nesten utenkelig at folk for 90 år siden måtte streve og slite til lørdag kveld, før de kunne ta helg. Men slik var det. Og lørdag 15. januar 1916 hadde de det ekstra travelt i J. Berstads pakkbod ved sjøen mot Muralmenningen. Det var vareopptelling etter nyttår - og noen rør skulle registreres inne i boden. Det var da det fatale skjedde. Boden hadde elektrisk lys i alle rom, men ikke i gangene. For å lyse opp slik at han som registrerte rørene kunne se hva som stod på dem, fikk hjelpearbeideren et stearinlys i hånden. Ved et uhell kom dette borti en ball med tjæredrev - og dermed var det hele i gang. Ute blåste det kuling med storm i kastene, ja noen mente til tider orkan.

I et forsøk på å bli kvitt de brennende tjæredrevballene, ble døren mot sjøen åpnet, og den ene ballen etter den andre hevet ut. Det gjorde vondt verre. Den enorme trekken fra stormkastene utenfor, gjorde at ilden fattet enda bedre innendørs. Med ett stod hele boden i

flammer. Det var med nød og neppe at arbeiderne til Berstad klarte å komme seg ut og i sikkerhet. Fra nå av ble det brannvesenets jobb å bekjempe ilden.

J. BERSTAD

Firmaet J. Berstad solgte både før og etter brannen mangt og meget, både til byens innbyggere og til utenbys. Firmaet ble opprettet i 1842 av Jacob Jacobson Berstad som var kommet til byen fra Stryn i Nordfjord. Han var født høsten 1814, men døde 8. april 1905 - altså nesten 11 år før den fatale brannen. Men firmaet han startet, var i 1916 i full vigør på flere eiendommer midt ute på Nordnes. Sjøboden var bare én av dem.

BRANNSJEF ROLLAND

Bergen har opp gjennom årene hatt mange brannsjefer. Men få, om noen, har markert seg slik i stillingen som Bernt Martin Rolland. Hans navn lever den dag i dag på folkemunne. I min oppvekst i byen, hadde de en liten brannbil med en tank og en slangetrommel bak. Den kom alltid først til ethvert brannsted og ble benevnt "Smårollar'en" - selvfølgelig oppkalt etter den legendariske brannsjef.

Men i 1916 hadde de ikke brannbiler i Bergen - det fikk de først to år seinere. Den gangen var det slange- og stigevogner trukket av hester de måtte lite på. Og brannsjef Rolland hadde selvfølgelig sin egen sjefvogn med kusk.

Vi vet ikke hvilke følelser det gikk gjennom hodet på Bernt Martin Rolland da det ble meldt om brann ved Muralmenningen. Men kanskje fikk han en litt underlig følelse. For det var nettopp "Muregård 5" han hadde sett over til fra sitt barndomshjem på Østre Muralmenning 20. Der hadde faren som opprinnelig var fra Åsane, en tid drevet som "spisevert" etter at han sluttet som tømmermann. Men det var lenge siden nå.

Bernt Martin var parets eldste barn og født i Tyskersmuget nede i Strangehagen mot Verftet hvor foreldrene bodde som nygifte. Men etter en tid som tømmermann og "spisevert" (kafébestyrer), fikk faren stillingen som bestyrer for brennevinsamlaget. Det førte til at familien flyttet inn i byen. Derfra ble den unge knekt påspandert utdanning. Like fullt benyttet faren sin yrkestittel "tømmermann" både da han skrev inn sin vel 14 år gamle sønn Bernt Martin som gymnaselev ved Bergen katedralskole i 1882 og den knapt fem år yngre broren på den samme skoles middelskole i 1883.

Den første skoletiden gikk ikke som ventet for Bernt Martin. Protokollene viser at han ikke bestod eksamen artium i 1886. Men til gjengjeld gikk han ut med "Meget godt" (2,38) året etter. Dermed bar det videre til ingeniørstudier. Og i folketellingen 1900 finner vi ham tilbake i fødebyen som ingeniør ved brann-, vann- og kloakkvesenet. [1)]

Nordnes-gutt som han var; det var i strøket her på Murallmenningen Bernt Martin hadde løpt rundt som kjuagutt -

og hvor han så avgjort var "lommekjent", sikkert også i Berstads gård.

Da brannen brøt ut, var det riktignok bare 15 år siden han måtte lede slukkingen av en storbrann i kvartalet utenfor på Nordnes. Men den gangen, i 1901, klarte de å hindre at brannen spredte seg til resten av byen. "Bare" 40 hus strøk med, mens 10 ble skadet. Nå stod han overfor en atskillig større oppgave. Og hovedfienden var den nordlige til nordvestlige sterke vinden som feide fra brannstedet og rett mot Lille Lungegårdsvann. Med andre ord fra brannstedet og tvers gjennom sentrum av byen. Her fikk han bruk for mer enn sin kløkt det neste døgnet, den godeste Rolland.

STORBRANNER I VINDRETNINGEN

De som husker vår beretning om den store brannen i Bergen 1702, vil minnes at den startet ved Lille Lungegårdsvann, omtrent der Rådhuset ligger i dag. Da blåste det fra sørvest - og brannen feide nordøstover og tok med seg sentrum og Bryggen.

"Bergens-brannen" i 1916 ble meldt fra signalapparatet i Strandgaten 50 kl. 17.15. Det var nesten så langt ute på Nordnes som brannen i 1702 ble stanset. Men denne gangen blåste det altså fra nord - og brannforløpet ble omtrent motsatt.

Da det hele var over søndag 16. januar, var brannen stanset omtrent der den begynte i 1702. Men virkningen var "nesten" den samme. Og når vi sier "nesten", er det fordi den ikke berørte de østligste og nordøstligste delene av sentrum, som områdene rundt Vågsalmenningen og Bryggen. Men ellers gjorde den stort sett reint bord fra Muralmenningen til Byparken og fra Toget til Ole Bulls plass og Engen. Med andre ord brente "Bergens navle" fullstendig ned.

UHYRE RASK UTRYKNING

Brannsignalet fra Strandgaten 50 kom inn til hovedbrannstasjonen i Christies gate omtrent samtidig med meldingen fra brannvakten på Skansen brannstasjon. Den siste var, sammen med Sandviken brannstasjon, opprettet i 1903. Og Sandviken eksisterer fortsatt.

Det er rett nok ikke lange avstanden fra brannstasjonen i Christies gate til Muralmenningen. Men hadde vi ikke kjent det bergenske brannvesens effektivitet gjennom alle tider, ville vi trodd at loggen deres løy. For den forteller at de var på pletten ett og et halvt minutt etter at brannen ble meldt. Noen minutter seinere var brannfolkene fra Fredriksberg-stasjonen på Nordnes kommet seg ned til brannstedet. Og 17.22 ble det loggført at mannskapene fra Sandviken var på plass - bare sju minutter etter at brannen ble meldt. Derfra må det, bokstavelig talt, ha gått på to hjul i svingene.

BRANNBEREDSKAPEN

Bergen har, siden den første bebyggelsen vokste fram, vært herjet av

større eller mindre branner. De siste store sentrumsbrannene før den i 1916, var i 1830 og 1855. Dette gjorde at brannberedskapen svært tidlig ble bygget ut. Hanseatene på Bryggen innførte for eksempel svært strenge regler for brannkontroll. Derfor oppstod det da heller ingen storbrann på Bryggen mellom 1476 og 1955.

Byen fikk sin første branntelegraf i 1868 og den første sjødampsprøyten i 1873. Siden ble disse virkemidlene bygget videre ut.

I 1916 hadde Bergen brannvesen et fast korps på 88 mann. Det bestod av brannssjef, assistent, overbrannmester, 4 underbrannmestre, 3 maskinister, 16 formenn, 52 konstabler og 10 apiranter. Disse var fordelt på flere stasjoner og rådde over en stall på 20 hester med tilhørende vogner.

I tillegg hadde brannvesenet et reservekorps på 220 mann. Det bestod av kommunens arbeidere. Og på toppen av det hele var det etablert et samarbeid med Underoffisersskolen på Sverresborg. Denne reservestyrken var på om lag 100 mann og kunne utkalles gjennom en direkte forbindelse mellom hovedstasjonen og skolens kaserne. Dermed var det i overkant av 400 brannslokkingskyndige tilgjengelig i byen - om det stod på. Og det gjorde det denne lørdagskvelden.

EN BÅDE UNG OG GAMMEL BY

Det var særlig de bygningene som var oppført etter brannene i 1830 og 1855, som nå var utsatt. Men også en del middelalderbebyggelse lå innenfor det som kom til å bli brannsonen. Blant de siste kan nevnes Smørsgården, som opprinnelig var bygget av Audun Hugleiksson på 1280-tallet.

Men brannen viste ingen nåde. I løpet av 10 timer ble 380 bygninger flammenes rov. Disse inneholdt 612 leiligheter, 388 butikker, 242 verksteder, 42 fabrikker, 219 kontorer og 288 lagerrom. Blant de rammede var 3 aviser, 4 hoteller, 6 forsikringsselskaper og 2 skoler. Totalt gikk om lag 1.000 arbeidsplasser tapt i brannen.

Det Bergen sentrum som brente ned fra 15. til 16. januar 1916, var helt annerledes enn det som ble bygget opp igjen og som vi kjenner i dag. For også gatenettet ble fullstendig endret etter brannen mellom Torgalmenningen og Østre Muralmenning. Dagens Strandkai fra Torget og utover mot Nordnes, eksisterte ikke i 1916. Her lå det sjøboder på rekke og rad med bare trange hoper i mellom. Og utenfor dem lå det en rekke fortøyningsbøyer for skip med trosser på kryss og tvers. Dette kom til å skape store problemer for sjødampsprøyten under slokkingen.

KAMP FRA KVARTAL TIL KVARTAL

Da brannsjef Rollands fortropper passerte Torget med sine hesteforspente vogner og ringende klokker, lå det allerede en tjukk røyk i Strandgaten. På brannstedet fikk de i løpet av tre minutter lagt ut seks slanger som straks rettet sine stråler mot brannen. Men til ingen

nytte. Hele kvartalet med boder mellom Østre Muralmenning og Smørsalmenningen stod snart i lys lue i den sterke vinden.

Fra sjøsiden ble brannen etter hvert møtt med fem slanger fra Sjødampsprøyte nr. 3. Den hadde omsider kommet i virksomhet etter mange viderverdigheter, 50 minutter etter at brannen ble meldt. Den hadde sin plass i Vågen, men fikk oppfyringsproblemer og siden manøvreringsproblemer på grunn av den sterke vinden. Dessuten var den hindret i å komme i stilling på grunn av båter og lektere som lå fortøyd i bøyene utenfor sjøbodene.

Av de to andre sjødampsprøytene, lå en i Sandviken og en på Nøstet. Den på Nøstet klarte ikke å komme rundt Nordnes-pynten på grunn av været. Den i Sandviken måtte gå nord til Hegreneset, før den kunne sette kursen mot innseilingen til Vågen med sjøen inn aktenifra. Det tok derfor tid før den var på plass.

Men verken brannslanger på land eller fra sjødampsprøytene så ut til å hjelpe. I den sterke vinden laget ilden stafettløp fra tak til tak på de gamle gårdene innover mot Torget og oppover mot Strandgaten. Mye av innholdet i disse tregårdene var også svært brannfarlig. Tjære, tauverk og hamp er ikke særlig brannhemmende, heller ikke tøyvarer.

Brannsjefen ble fort klar over at området mellom Strandgaten og Vågen, fra Østre Muralmenning til Torget, ikke kunne reddes. Hele dette strøket stod i brann kl. 19 om kvelden, bare knappe to timer etter at brannen brøt ut.

EKSPLOSJONER SPRER BRANNEN

Ilden ble nå møtt med en barriere av brannslanger fra Strandgaten - og fra de to dampsprøytene på Vågen. Men så lenge ilden hadde næring, hadde den også overtaket. Det gjorde at ethvert forsøk på å begrense ilden til Strandsiden, var forgjeves.

Etter at vinden snudde mer nordlig, antente gnistregnet og flammene husene på oppsiden av Strandgaten. Og der bredte den seg med full styrke. Noen steder fikk den også god hjelp.

Tendens våpenforretning lå ved Smørsalmenningen. Den hadde store lagre av ammunisjon. Disse eksploderte på et tidspunkt da vinden var økt i styrke. Gnister sprutet, og trestykker fra den mektige ildsøylen ble ført med vinden til kvartalene innenfor.

Ved 20-tiden stod det gamle og vakre Svaneapotheket i full fyr - og eksploderte tillike med et par fargehandlere i nærheten.

ALLE MANN TIL "PUMPENE"

Etter hvert som brannområdet ble større, ble også styrken av slokkingsmannskaper mer spredt. Selv om reservekorpset og underoffiserskolen var innkalt på et tidlig tidspunkt, led arebidet deres under mangel på kyndig befal. Et annet problem brannfolkene stod overfor, var å få med seg slanger og materiell når de måtte oppgi én posisjon og flytte seg til en annen. Takket

være assistanse fra både soldater og matroser, lyktes det å få til raske retretter med materiellet i behold.

Da stillingen i Strandgaten ble oppgitt, opprettet man en ny i parallellgaten Store Markevei lenger inne i byen. Men brannsjef Rolland var ikke sikker på om han ville klare å stanse ilden der heller. Dersom det ikke lyktes, måtte man være beredt på å ta opp kampen i Veiten - og langs Engen, hvor spesielt Logen, teatret og trehusbebyggelsen langs vestre side av Kalmargjerdet lett kunne bli truet.

Og det var nettopp det som skjedde; brannen lot seg ikke stoppe ved Store Markevei. Heller ikke ved Veiten.

Men nå trodde man brannen hadde nådd sin grense. For Torgalmenningen, som riktignok lå i vindrertningen, var hele 45 meter bred. Men da ildlinjen nådde dit, var også stormen på sitt høyeste. Brannsjefen skrev i sin rapport at folk på dette tidspunkt hadde vanskelig for å stå oppreist på grunn av vinden.

Gnistregnet stod nå som tett snøfokk. Brennende trestokker fór gjennom luften over Torgalmenningen. Ildtunger fra det mektige bål på nordsiden, sprengte vindusruter i husene på sørsiden og satte seg fast flere steder.

I den sørøstlige enden av Torget var både Privatbanken og Børsen truet. Men ved store anstrengelser, klarte man å berge dette kvartalet. Det samme skjedde på Engen. Der klarte man å dekke til taket på teatret med våte presseninger og hindre at det tok fyr. Også ved Kalmar-gjerdet klarte man ved iherdig innsats å hindre at brannen spredte seg nedover mot Nøstet.

SISTE DRAMATISKE AKT

Men gjennom hele natten måtte brannvesenet stadig trekke seg tilbake på den sørlige brannfronten. Etter hvert stod alle kvartalene sør for Torgalmenningen, mellom Ole Bulls plass og Småstrandgaten, i brann. Også Hotell Norge var lenge truet, etter at det tok fyr i taket. Men den brannen ble slokket.

Verre var det med kvartalene på sørsiden av Olav Kyrres gate, der Telegrafbygningen og Posthuset seinere ble bygget. Da disse ble antent, fryktet brannsjefen det verste. For klarte brannen å ete seg videre, bokstavelig talt gjennom heimen hans på Rådstuplass, ville den trolig også utslette Marken. Derfor ble store styrker satt inn på å stoppe brannen her ved Christies gate. Det lyktes, men bare delvis. For ilden klarte nemlig å springe over fra Hotel Victoria til Hotel Metropol, som lå i nabokvartalet til brannstasjonen. Dermed strøk både hotellet, Hambros skole og resten av kvartalet med. Men så var det slutt, i hvert fall på denne brannfronten. Brannen var stoppet bokstavelig talt ved døren til hovedbrannstasjonen. Både den, Hagerupsgården, det gamle rådhus og Marken var reddet.

BRANN PÅ NYGÅRD

Da brannen så ut til å være under kon-

troll rundt hovedbrannstasjonen og Rådstuplass, ble det meldt om brannutbrudd i Strømgaten 27 - på sørsiden av Lille Lungegårdsvann. Der var det full fyr i en reperbane på grunn av gnister fra sentrum.

Nå hadde det seg slik at ikke alle brannfolkene hadde vært i aksjon i løpet av natten. Skansen brannstasjon hadde ligget i reserve. Og nå ble styrken derfra øyeblikkelig sendt til Strømgaten. Den klarte å begrense brannen til fire eiendommer.

Også flere andre branntilløp dukket opp rundt Strømgaten, blant annet i en gardinfabrikk. Men disse ble raskt slukket. For sikkerhets skyld ble sjødampsprøyten fra Sandviken sendt inn i Store Lungegårdsvann og ble der til dagen etter.

TO OMKOM

Utrolig nok omkom bare to mennesker under Bergens-brannen. Den ene var en ung mann fra hjelpemannskapene. Han hadde trosset advarsler og gått opptil en bygning. Da fronten på dette huset raste ut, fikk han deler av den over seg. Han ble trukket fram i live og sendt til sykehus, men døde dagen etter.

Den andre omkomne var den 75 år gamle filhuggeren Rasmus Johansen. Han var sist sett om kvelden, da han gikk inn i Dampesmuget 10, hvor han bodde. Men ingen hadde sett ham komme ut igjen.

Liket hans ble funnet i ruinene under oppryddingen.

MELDTE SEG SELV

Etter at brannen var over, meldte gesell Andreas Larsen Aasen (1853-1919) og arbeider Andreas Berntsen Børtnæs (1866-1944) seg for politiet. De tilstod uoppfordret og uten forbehold at det var de som hadde forårsaken brannen.

14. mars 1916 ble de to framstilt i Bergens forhørsrett, tiltalt for ved uaktsomhet å ha forvoldt brannen som også hadde medført Rasmus Johansens død.

De to som tidligere var ustraffet, fikk gode skussmål både fra arbeidsgiveren og andre. Tiltalen hadde en maksimumsstraff på tre års fengsel. Til tross for det alvorlige utfallet av brannen, lød dommen på bare 90 dagers fengsel for hver.

I et foredrag brannsjef Rolland holdt våren 1916, understreket han betydningen av at brannårsaken med sikkerhet kunne fastslås:

"Storbrannen på Nordnes i 1901 i sjøbodbebyggelsen mellom Muregård og Holbergsalmenningen ble ikke oppklart. Men de som forårsaket denne brannen var mannfolk som kom og sa hvordan det var".

LITT STATISTIKK

Det deltok i alt ca. 700 mann i slokkingsarbeidet. I tillegg tjenestegjorde 118 politifolk under brannen. 87 slanger var i bruk på land og seks på dampsprøytene, som i tillegg hadde to vannkanoner. Den totale slangelengde var hele 9.000 meter. Man regnet at det gikk med 20.000 ku-

BERGENSBRANNEN: Dette bildet er tatt fra en unikt film tatt opp dagen eller dagene etter Bergensbrannen i 1916, og blir å finne i den nye filmen om nordmennenes historie.

bikkmeter vann fra vannverket, men dette var ikke merkbart i bassengene.

Tallet på nedbrente eller skadede eiendommer i selve brannfeltet, var 380. I tillegg kom de fire eiendommene i Strømgaten.

I brannstrøket var det 612 leiligheter med 2.283 værelser. Etter hvert som brannen spredte seg gjennom byen, ble folk i truede områder bedt om å evakuere. Det ble litt av en folkevandring, for det var hele 2.706 mennesker som hadde sine boliger i strøket. I tillegg regnet man med at det var om lag 300 midlertidig bosatte i området.

Som følge av brannen, ble det utbetalt vel 33 millioner kroner i skadeerstatninger.

BRAKKEBY

Straks etter brannen henstilte handelsstanden til kommunen om å bygge forretningsbarakker, slik at virksomheten kunne komme i gang igjen. Dette ble etterkommet. En større plass i sentrum som øyeblikkelig kunne tas i bruk til dette formål, var Byparken og området ved Lille Lungegårdsvann. 600 mann ble satt i arbeid med disse barakkene, og de første var ferdig alt etter 14 dager.

Samtidig med dette, startet arbeidet med å rydde branntomtene og de gamle gateløp.

HJELPEAKSJONER

Brannen førte til at alle telefonlinjer ut av byen ble brutt - unntatt én til Trondheim. Over denne ene linjen ble meldingen om brannen spredt til det ganske land - og til utlandet.

I mange byer og bygder ble det straks satt i gang innsamlingsaksjoner av både penger, mat og annet utstyr.

Den som reagerte raskest av alle, var ordføreren i Stavanger, postmester Egede Nissen. Han innkalte til formannskapsmøte allerede lørdag kveld, mens brannen fortsatt raste. Like før midnatt ble møtet satt. Der og da ble det oppnevnt to komiteer. Den ene skulle sørge for at mat og klær kom av sted til Bergen allerede om morgenen. Den andre skulle forberede masseinnkvartering av brannlidte, noe som siden ikke viste seg nødvendig.

I løpet av natten ble åtte bakerier i Stavanger satt i gang med å bake brød. Dessuten ble kjøpmenn varslet og bedt om å pakke mat og klær.

Klokka 06.30 søndag morgen satte dagrutebåten "Gann" kurs for Bergen med 875 kasser brød, 1.000 kilo smør, 10 sekker kaffe, 550 ulltepper og undertøy til 100 voksne og 280 barn. Samme ettermiddag gikk nok et skip fra Stavanger med en ny hjelpesending.

Også i Ålesund, som 12 år tidligere hadde fått god hjelp fra Bergen, ble det startet innsamling. Det samme skjedde i andre byer og bygder.

Men fra Bergen ble det ganske snart meldt at noe stort hjelpebehov ikke var til stede. Byens myndigheter takket for all sympatien, men meddelte at byen var i stand til å klare seg selv. Likevel innløp det pengehjelp fra inn- og utland. I alt kom det inn knapt én million kroner.

BOLIGNØDEN

Høsten 1914 hadde bolignøden i Bergen vært så stor at kommunen hadde måttet innrede provisoriske leiligheter til folk. Etter brannen ble derfor bolignøden ekstrem. Allerede søndag 16. januar hadde 206 familier bedt om kommunens hjelp til å få hus. Det ble derfor straks satt i gang bygging av barakker på Årstadvollen og Meyermarken. I tillegg ble det innredet leiligheter der det var mulig.

Seinere ble det også bygget "barakkbyer" både i Sandviken og på Gyldenpris. I 1920 var der 773 leiligheter fordelt på 115 barakker i Bergen.

GJENOPPBYGGINGEN

Allerede før branntomtene var blitt kalde, startet byens myndigheter arbeidet med å forberede gjenoppbyggingen. Selv om brannen hadde rammet hardt og lagt byens sentrum i ruiner, hadde den også lagt til rette for muligheten til en framtidsrettet by.

For å kunne få til en skikkelig regulering av brannstrøket, ble det laget en

ekstralov. Denne ble vedtatt av Stortinget allerede i april 1916. Loven gav kommunen rett til, gjennom ekspropriasjon, å erverve hele brannstrøket.

Samtidig med at lovarbeidet gikk sin gang, ble det utarbeidet en reguleringsplan. Allerede 11 måneder etter brannen ble denne vedtatt av bystyret.

Det store stridsspørsmålet ble om det skulle bygges kai eller blokker med hoper ved Vågen. Det endte som vi vet, med den brede Strandkaien.

2. mai 1918 kunne formannskapet dele ut 96 tomter til interesserte kjøpere. Og i løpet av den påfølgende sommeren ble de første av disse tomtene stilt til disposisjon for de nye eierne.

Den første som tok fatt på nybygging, var apoteker Johan Lothe. Etter to og et halvt år var hans nye Svaneapotek reist på hjørnet av Chr. Michelsens gate og Strandgaten. Men ellers gikk gjenoppbyggingen seint av økonomiske årsaker. Først ved krigsutbruddet i 1940 var brannstrøket i det alt vesentlige bygget opp igjen. Men noen tomter ble liggende brakk til etter krigen og først bebygget da, blant annet Posthustomten ved Rådstuplass.

1) *Bernt Martin Rolland virket som brannsjef i Bergen fram til 1927. I slutten av april det året fikk han permisjon går i gjennomgå en kur i Frankrike. Hjemreisen var bestemt til 7. juni, men dagen før omkom både Rolland og hans hustru ved en badeulykke. Harald Sontum etterfulgte Rolland som brannsjef. Han omkom i tjenesten under brannen på Marineholmen høsten 1940.*

Dom etter Bergens-brannen

Aar 1916 den 14de marts blev inden Bergens forhørsret i

forhørsretsag nr 30 for 1916

mod [1] Andreas Larsen Aasen og

[2] Andreas Berntsen Børtnæs

afsagt saadan

DOM:

Sigtede no 1, gesel Andreas Larsen Aasen, født i Førde i Søndfjord 11te marts 1853, og

sigtede nr 2, Andreas Berntsen Børtnæss (Birkenæs), født i Evenvik i Sogn den 1ste juni 1866, begge tidligere ustraffete, er sigtet for overtrædelse av staffelvs §§151 og 295, jvfr §292 - 3die led, for ved uagtsomhed at ha forvoldt den ildebrand, der opstod i firmaet A/S I Berstads sjøbod ved Murebryggen lørdag den 15de januar 1916 kl. ca. 5 efterm og i løpet av aftenen og natten la en stor del av Bergen i aske, og som foruten ødelæggelse av umaadelige værdier - hvorom der under saken ikke er meddelt nogen opgave - ogsaa medførte tap av et menneskeliv, næmlig den nær 75 aar gamle filhugger Rasmus Johansen, der indebrændte i Dampesmuget nr 10.

Begge de sigtede har erkjent sig skyldige, likesom de har samtykket i at sagen paadømmes av forhørsretten. Da retten har fundet deres tilstaaelse at være uforbeholden og bestyrket av sakens øvrige oplysninger antas betingelserne for saadan paadømmelse overensstemmende med straffeprels §283 at være tilstede.

Ved de sigtedes forklaringer og de andre oplysninger i saken findes følgende bevist:

Lørdag den 15de januar d.a. arbeidet de sigtede, der begge var ansat i A/S J. Berstads tjeneste med vareoptælling i firmaets sjøbod. Efter at det var blit mørkt om eftermiddagen ønsket sigtede no 1 at tilendebringe arbeidet, idet der da kun gjenstod optælling av nogen blyrør i svalgangen i sjøbodens 2den etage. Sigtede no 1 tændte da et stearinlys og leverte sigtede nr 2 dette for at han skulde lyse sigtede

no 1, mens denne undersøkte den blyrørene paastemplede vægtangivelse. Sigtede no 2 stillet sig derpaa, med det brændende lys i venstre haand, ved siden av en stabel med ca. 20 baller tjæredrev, der var henlagt i det sydøstre hjørne av svalgangen. Mens sigtede nr 1 undersøkte og trak frem blyrørene, hvis ender strakte sig henimot nævnte hjørne av svalgangen, bøiet ogsaa sigtede nr 2 sig ned for at hjælpe til og herunder kom med lyset for nær tjæredrevballerne, der øieblikkelig fenget og stod i lys lue. Det lykkedes kun de sigtede - assisteret av en tilstedeværende ung leiemand - at faa kastet paa sjøen et par brændende baller ut igjennem den nærmeste vindedør, som de aapnet. Imidlertid var ogsaa de øvrige baller antændt, og ilden og røken tvang de sigtede og leiemanden til hurtigst mulig at fjerne sig for at rædde livet. Sigtede no 1 løp da mot lageret og raapte "brand", og derpaa varskuddes videre af andre.

De sigtedes adfærd rammes af straffelovens §151, der fastsætter en straf af bøter eller fængsel indtil 3 aar for den, der ved uagtsomhed volder saadan ildebrand, sammenstyrtning, sprængning, oversvømmelse, sjøskade eller jernbaneulykke, som i §148 omhandlet, nemlig hvorved tap av menneskeliv eller utstrakt ødelæggelse av fremmed eiendom let kan foraarsages, eller som medvirker dertil.

Videre rammes de sigtede av straffelovens §293, jvfr §292 - 3dje led, der fastsætter en straf af bøter eller fængsel indtil 6 maaneder for den, der ved uagtsomhet bevirker eller medvirker til ødelæggelse, hvorved nogen omkommer eller faar betydelig skade paa legeme eller helbred eller hvorved voldes skade, der overstiger 50.000 kroner.

Da de sigtedes forbrydelse findes kvalifiseret til fængels straf baade forsaavidt angaar overtrædelsen av straffelovens §151 som av straffelovens §293 jvfr §292 - 3dje led, blir, overensstemmende med straffelovens §62, en fælles frihetsstraf at fastsætte.

Med hensyn til straffeutmaalingen lægges for begge de sigtedes vedkommende i skjærpende retning vægt paa, at brugen av bart lys fandt sted i en trækfuld svalgang og umiddelbar nærhet av en stabel varer av saa ildsfarlig beskaffenhet som tjæredrev, at dette skedde i et træhus, beliggende i et ildsfarlig strøk, hvor en særlig grad av agtsomher i omgangen med ild burde fremstille sig for enhver som en selvsagt ting av hensyn til de alvorlige følger en ildsvaade i saadanne omgivelser kan ha. Under saadanne forholde har mangelen paa den tilbørlige omtanke og forsigtighet en særlig samfundsfarlig karakter.

Endvidere maa tas i betragtning, at der heromhandlede eftermiddag raset en sterk storm, som ikke alene bevirket en forhøiet træk gjennem svalgangen og derfor burde gjøre bruken av bart lys end mere betænkelig end under ordinære omstændigheder, men som ogsaa i sin almindelighet skulde mane til en skjærpet

opmærksomhet med hensyn til ildsfare.

Videre maa ogsaa sees hen til den ydre følge - det svære omfang av ulykke, tap og skade, de sigtedes uagtsomhetsforbrydelse har voldt, hvilken følge er en notorisk kjendsgjærning, som retten finder at kunne indskrænke sig til blot at peke paa - uten at behøve at nævne nogetsomhelst værdiangivelse med hensyn til skadens størrelse. I denne forbindelse maa videre erindres, at ogsaa et menneskeliv gik tapt.

De sigtede har begge indrømmet, at der var let og rikelig anledning til i forretningen at hente lygter, hvis man hadde bruk for saasanne.

Hvad specielt sigtede no 1, Aasen, angaar kommer videre i betragtning - hvad han selv har erkjendt - at i nu afdøde J. Berstads tid fik folkene strengt tilhold om ikke at bruke bart lys, kun tætte lygter. Det var ogsaa sigtede no 1, der som gesel var særlig betrodd og hadde at lede arbeidet og holde opsyn med folkene paa boden.

Specielt vedkommende sigtede nr 2, Børtnes, bemærkes, hvad der ogsaa fremgaar av det foranstaaende, at han var den direkte ildspaasætter i modsætning til sigtede no 1, der i lovens forstand medvirket til ildspaasættelsen.

I formildende retning tas for begge de sigtede i betragtning deres tidligere ustraffede vandel, deres aapne tilstaaelse samt at de fra sin lange tjenestetid hos firmaet J. Berstad - henholdsvis i 45 og 9 aar - har vist sig som meget paalitelige folk, efter hvad firmaets disponent inden retten har uttalt. Videre tas hensyn til at begge de sigtede efter evne søkte at hindre ilden at gripe om sig.

Efter det anførte findes straffen at burde fastsættes til fængsel i 90 dage for hver af de sigtede.

Thi kjendes for ret:

Andreas Larsen Aasen og Andreas Berentsen Børtnæs dømmes, for overtrædelse av straffelovens §§151 og 293, jvfr 292 3die led og §62, hver til fængsel i 90 - nitti - dage.

Dommen oplæstes for de domfældte, der gjordes bekjendt med inden hvilken frist og paa hvilken maate anke eller begjæring om fornyet behandling maa fremsættes. Begge de sigtede erklærte, at de ønsket betænkningstid, hvorpaa de av admistr overleveretes hver et exemplas av "meddelelse til domfeldte"

S. Krosby O. Christoffersen Andreas N. Fosse

kst.

Kilder:

Ihlebæk, Oscar: »*Bergensbrannen 1916*», Bergen kommune, 1958.

Brosing, Gustav: »*Bergen Brannvesen 1863-1963*», Bergen 1963.

Ertresvaag, Egil: »*Bergen bys historie III*», Universitetsforlaget, Bergen, 1982.

Bergen byrett: »*K.h.1. Domsprotokoll B. Forhørsrett og meddomsrett 1916-1918*», SAB.

Digitalarkivet

Yngve Nedrebø:
Digitalarkivet – etter 8 år

Digitalarkivet (DA) (http://digitalarkivet.no) vart opna 23. januar 1998 som ein nettstad for utlegging av databasar bygde på historiske kjelder. Nettstaden kom som resultat av eit mangeårig samarbeid mellom Historisk institutt, Universitetet i Bergen og Statsarkivet i Bergen, og bygde på dataløysingar utvikla og vedlikehaldne av førsteamanuensis Jan Oldervoll ved Historisk Institutt.

DA, som vart lansert på eit tidspunkt då interessa for Internett var stor og aukande, fekk solid presseomtale, og vart etter kort tid ein nettstad med relativt stor trafikk. Ved åtteårsjubileet 23. januar 2006 hadde teljeverka registrert 275,4 millionar søk sidan oppstarten.

Den norske kulturministeren fastsette 25. mars 1998 at det materialet som var produsert av Teleslekt (Nasjonalbiblioteket) skulle overførast til DA ved utgangen av mai 1998. Det omfatta databasar med storparten av dei nasjonale folketeljingane 1865 og 1900. Samstundes vart det garantert midlar for at to av registreringseiningane i Teleslekt kunne overførast til Arkivverket og sikre at registreringsarbeidet kunne halde fram.

Etter ein prøve- og prosjektperiode på fire år vart nettstaden DA gjort permanent og underlagt Arkivverket. DA skal vere Arkivverket sitt prosjekt for utlegging av digitaliserte kjelder, og for å formidle kjeldeinformasjon frå Arkivverket. Informasjonen som vert lagt ut for søk skal vere kvalitetssikra.

Organisering

DA er plassert ved Statsarkivet i Bergen. Det er to registreringseiningar, ei på Voss med seks tilsette, og ei i Stavanger med fire tilsette. Dei arbeider no med registrering av 1910-teljinga, som skal vere klar for utlegging på nett når den vert opna for innsyn i 2010.

I tillegg til registreringseiningane har DA to stillingar plassert ved Statsarkivet i Bergen for å ta seg av drifting og administrasjon.

Til å rettleie og rådgje DA vart det i 2002 oppnemnd ei referansegruppe med representantar frå universiteta i Oslo, Bergen og Tromsø, i tillegg til frå institusjonar i Arkivverket. Riksarkivaren oppretta i 2004 eit Digitaliseringsutval for Arkivverket. Utvalet skal trekke opp linene og rammene for den totale digitale formidlingsverksemda i Arkivverket og evaluere igangsette tiltak. I 2005 fekk Digitalarkivet ein redaksjon med tre medlemmer, alle frå Arkivverket

Registreringsarbeid

DA sine registreringseiningar gjorde seg i 1998 og 1999 ferdige med arbeidet med folketeljingane 1865 og 1900, og

fekk etter det arbeid med registrering av emigrantprotokollane. Frå 2002 har dei arbeidd med registrering av 1910-teljinga. Så langt er området frå Vestfold rundt Sørlandet og Vestlandet til Nordland, og innlandsfylka Hedmark og Oppland, ferdig registrert. Registreringa av listene frå Kristiania (Oslo) kjem i gang i 2006. Arbeidet med 1910-teljinga vil venteleg ta mesteparten av kapasiteten til registreringseiningane fram til 2008. Registreringssentralen for historiske Data (RHD) har vore med på arbeidet med folketeljingane 1865 og 1900, og er med på registreringsarbeidet med 1910-teljinga og. Dei har arbeidd med det nordlege Noreg.

DA har vore sentral i utarbeiding av ein standard for kyrkjebokregistrering. Den vart lansert tidleg i desember 2006 under namnet KYRRE.

Digitalpensjonatet

Digitalpensjonatet vart oppretta i oktober 1999 som eit tilbod til personar og institusjonar som vil legge ut sine registrerte databasar i søkesystema til DA. Dette er filar der dei som har laga dei, har ansvaret for kvalitetssikringa av innhaldet, medan det redaksjonelle ansvaret ligg hos DA. Det er no 136 ulike "rom" i Digitalpensjonatet, og om lag halvparten av alle nye filar som vert lagde ut, høyrer heime her.

Utlagt materiale

I DA låg det ved utgangen av 2005 ute 3337 filar, av desse var 330 lagt ut i 2005. Materialet omfattar folketeljingane 1801, 1865 og 1900, i tillegg til at databasar til emigrantprotokollane ligg der. Riksarkivaren har ei avtale med DIS Norge (Data i Slektsgransking) om registrering av kyrkjebøker, og meininga er at ein etter kvart skal få lagt ut databasar til alle dei norske kyrkjebøkene. Til no er det lagt ut nesten 1000 databasar frå kyrkjebøker.

Digitale bøker

Dette er ei teneste for utlegging av digitalfotograferte bilder av bøker eller kjelder. Bileta som ligg ute kan det bladast i, og frå innhaldsoversikta kan ein hoppe fram til den staden i boka ein vil, nett som i ei vanleg bok. DA tek i mot slike bøker både frå Arkivverket og frå gjester i Digitalpensjonatet. Det ligg no ute i underkant av 100 slike bøker, og det kom 39 nye i 2005. Stort sett gjeld dette gamle bøker som det elles er vanskeleg å finne, og som kan vere til direkte hjelp for brukarane av DA.

Trafikken og brukarane

Teljeverka til DA registrerte i 2005 nesten 43 millionar søk. Men det var ein nedgang på nesten 10 millionar søk frå 2004. Det er grunn til å tru at endringar i søkesystema står for ein del av nedgangen i trafikk. Frå november 2004 kan ein ved hjelp av forenkla søk søke på fleire variablar samstundes. Trafikken er størst i vintermånadene, og minst om sommaren.

Storparten av dei som brukar DA er norske, men brukarar frå Nord-Amerika utgjer om lag 30%, og i overkant av ein prosent kjem frå Sverige, og ei litt mindre gruppe frå Danmark. Kvar dag har vi

inne brukarar frå rundt 20 ulike land.

Slektsgranskarane dominerer i brukargruppa, men vi kan nok sjå for oss at vi kan utvide brukargruppa ved å presentere eit vidare spekter av kjelder. Det vil komme ei omfattande digitalisering av kjelder frå andre verdskrig i åra som kjem, og dersom vi kan legge ut tinglesingsinformasjon som no er å finne på mikrofilm (panteregister opp til om lag 1950, og pantebøkene til 1935), vil venteleg interessere nye brukarar. Det er difor grunn til å tru at DA kjem til å vekse i åra som kjem, og at talet både på filer og brukarar kjem til å verte større enn i dag.

Debattfora

Med mange nye brukarar, og brukarar som frå før hadde liten kjennskap til materialet i Arkivverket, vart det naturleg at det kom mange spørsmål til nettstaden. Mange av spørsmåla vart stadig gjentekne frå mange ulike brukarar, og det vart naturleg å sjå etter om ein ikkje kunne finne meir effektive måtar å gje svar på spørsmåla. Det førte til at det i 1999 vart oppretta tre opne fora på Internett, der brukarane kunne rette spørsmål eller komme med kommentarar om søkesystema, om kjeldene eller om generell eller spesiell informasjon. Seinare er desse spørsmåla samla i to fora: eit Arkivforum (spørsmål til og om DA og kjelder i Statsarkivet i Bergen), og eit Brukarforum, der brukarane spør og svarer. I desember 2005 kom det i tillegg eit eige forum for kjelderegistrering.

Det vart i 2005 lagt inn 8657 nye tema, skrive 65527 innlegg, og det vart opna 1 946 884 debattar for lesing. Talet på spørsmål og innlegg har auka frå år til år.

Skanna kyrkjebøker

Arkivverket skaffa i 2004 ein mikrofilmskannar, og det vart sett i gang skanning av kyrkjebokfilmane. Dei norske kyrkje- og klokkarbøkene frå 1623 og så langt opp i tid dei er tilgjengelege for brukarane (til om lag 1920/1940) er mikrofilma. Mikrofilminga har vore gjort i fleire omgangar, frå mormonane (Jesu Kristi Kyrkje av Siste Dages Heilage) starta opp like etter andre verdskrig, til Arkivverket tok hand om filminga frå 1993 av. I alt er det snakk om 1,85 millionar mikrofilma kyrkjeboksider. Til no er om lag ein tredel av dette skanna, og arbeidet med å skanne og indeksere materialet vil halde fram til godt ut i 2007. Skanninga skjer i Riksarkivet, indekseringa i hovudsak ved statsarkiva.

Det nye tilbodet vart lansert i førstninga av november 2005. I snitt vart det gjort 104 132 søk i dette materialet kvar dag i november og desember. Etter kvart som det tilgjengelege materialet veks i omfang, og det vert brukbar dekking i alle delar av landet, vil venteleg trafikken her auke.

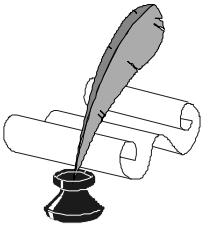

Statsarkivet:

statsarkivet.bergen@arkivverket.no

Yngve Nedrebø, Statsarkivar
yngve.nedrebo@arkivverket.no

Christopher John Harris, Førstearkivar
christopher.harris@arkivverket.no

Synøve Bringslid, Arkivar:
synove.bringslid@arkivverket.no

Marianne H. Johannessen, Arkivar
marianne.herfindal@arkivverket.no

Cecilie S. Knoph, Konsulent:
cecilie.knoph@arkivverket.no

Anette Skogseth Clausen, Førstekonsulent
anette.clausen@arkivverket.no

Bente Hervik, Førstekonsulent
bente.hervik@arkivverket.no

Lillian Koehler, Førstekonsulent
lillian.koehler@arkivverket.no

Irene Valvik Vågen, Førstekonsulent
irene.vagen@arkivverket.no

Tom Myrvold, Avdelingsingeniør
tom.myrvold@arkivverket.no

Elin Runningen, Ingeniør
elin.runningen@arkivverket.no

Hanne Karin Sandvik, Avdelingsingeniør
hanne.sandvik@arkivverket.no

Tor Amundsen, Førstesekretær
tor.amundsen@arkivverket.no

Rikke Flakstad, Førstesekretær
rikke.flakstad@arkivverket.no

Anita Kristin Riise, Førstesekretær
anita.riise@arkivverket.no

Monica Johansen, Førstesekretær
monica.johansen@arkivverket.no

Ingrid Cutler, Konsulent
ingrid.cutler@arkivverket.no

Kristian Strømme, Konsulent
kristian.stromme@arkivverket.no

Solfrid Helland Herre, Konsulent
solfrid.herre@arkivverket.no

Gerd Nesheim-Hovda, Sekretær
gerd.hovda@arkivverket.no

Gunlaug Anthun, Sekretær
ingrid.anthun@arkivverket.no

Solveig Maria Eggereide, Sekretær
solveig.eggereide@arkivverket.no

Ragnhild Johnsson, Sekretær
ragnhild.johnsson@arkivverket.no

Turid Hjørnevik, Sekretær
turid.hjornevik@arkivverket.no

Bergensposten utgis av Statsarkivet i Bergen
Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Layout: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen

Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html